

Platon – Fedar ili O lepoti

(prema izdanju Narodne knjige, Alfa, 1996.; preveo Miloš N. Đurić)

LICA: *Sokrat, Fedar*

UVODNI RAZGOVOR

I

SOKRAT: Dragi Fedre, kuda i odakle?

FEDAR: Od Lisije, Kefalova sina, Sokrate. A idem u šetnju izvan gradskih bedema. Ta dugo sam se kod njega zadržao, sedeći od zore; a po savetu Akumena, tvojega i mojega prijatelja, idem u svoje šetnje po putevima, jer one, kažu, manje umaraju nego šetnje po drumovima.

SOKRAT: Ta dobro on govori, prijatelju. Nego Lisija je, prema tome, bio u gradu?

FEDAR: Da, kod Epikrata, ovde u Morihovoj kući blizu Olimpiona.

SOKRAT: Pa oko čega ste se bavili? Ili vas je verovatno Lisija častio svojim besedama?

FEDAR: Čućeš, ako si dokolan da sa mnom pođeš i da slušaš?

SOKRAT: A što? Zar ne misliš da bi mi, kao što Pindar kaže, "bilo bažnije od svakog posla" da mogu čuti tvoj i Lisijin razgovor?

FEDAR: Hajde, dakle, sa mnom!

SOKRAT: A ti govori!

FEDAR: Zaista, Sokrate, baš tebi priliči što želiš da čuješ. Jer tema koju smo pretresali bila je, ne znam kako, o ljubavi. Lisija je, naime, napisao spis u kome nekog lepog mladića treba da zadobije, ali ne ljubavnik, nego – a baš to je lepo izveo – on tvrdi da u ljubavi treba više ugađati onome ko nije zaljubljen nego onome ko je zaljubljen.

SOKRAT: Odličan čovek! Kad bi samo pisao da treba više ugađati siromahu nego bogatašu i više starijemu nego mlađemu, i što sve inače važi i za mene i za većinu nas. Zaista, to bi bile građanima sklone i za ceo narod korisne besede. A ja sam te toliko zaželeo čuti da te, i kad bi ti svoju šetnju produžio sve do Megare i, kao Herodik, došao do grada i opet se okrenuo, ipak ne bih ostavio.

FEDAR: Kako kažeš, moj predobri Sokrate? Misliš li da ću ja ono što je Lisija za mnogo vremena u dokolici izradio, on, koji je najbolji današnji književnik, da ću to ja, koji tome poslu nimalo nisam vičan, umeti napamet kazati dostojno njega? Mnogo mi još treba da to mogu. A ipak bih voleo to nego da imam ne znam kakvo imanje.

II

SOKRAT: O Fedre, ako ja Fedra ne poznajem, onda ni o sebi ništa više ne znam. Ali ne važi ni jedno ni drugo. Dobro znam da on, ako je mogao slušati Lisijinu besedu, nije ga čuo samo jedanput, nego je Lisiju više puta moljakao da mu besedu ponovi, i Lisija ga je drage volje poslušao. Ali onome ni to ne beše dovoljno, nego naposletku uze spis, i stade u njemu pregledati mesta koja mu se najviše sviđahu. Zaokupljen tim poslom, sedeo je od rana jutra dokle god od sedenja nije iznemogao, i potom ode u šetnju i, kao što ja mislim, tako mi boba, on je besedu naučio napamet, ako nije bila suviše duga. A pošao je izvan grada da je uči. Kad je, pak, sreo čoveka koji gori od želje da sluša besede, obraduje se što ga je video, misleći da će imati učesnika u svom zanosu, pa ga pozove da s njime produži put. A kad ga je ovaj pomamnik na besede stao moliti da mu ih ispriča, on se ustezao kao da zaista nema volje da govori, a naposletku bi, i kad ga neko ne bi drage volje slušao, ipak na silu progovorio. Ti ga, dakle, Fedre, zamoli da već sada čini ono što će uskoro u svakom slučaju činiti.

FEDAR: Za mene je, zaista, najbolje da govorim onako kako mogu. Jer, čini mi se da me ti nećeš pustiti pre nego ih izgovorim ovako ili onako.

SOKRAT: Sasvim pravo ti se čini.

III

FEDAR: Ovako ću, dakle, postupiti. Jer, u stvari, Sokrate, reči nisam sasvim napamet naučio; samo ću ti otprilike smisao svih Lisijinih izvođenja o razlici između onoga ko ljubi i onoga ko ne ljubi u glavnim tačkama redom izneti, počinjući od prvoga.

SOKRAT: Ali mi najpre, dušo moja, pokaži šta to u levoj ruci držiš pod haljinom. Naslućujem da imaš samu besedu. Ako je tako, a ti misli o meni da te ja, doduše, veoma volim, ali, ako je i Lisija tu, da nisam voljan predati se tebi da se na meni vežbaš. Nego, dela pokazuj!

FEDAR: Prestani! Lišio si me, Sokrate, nade kojom se nadah da ću se na tebi vežbati. Ali gde želiš da sednemo, pa da čitamo?

SOKRAT: Ovamo skrenimo, i hajdemo pored Ilisa, pa ćemo gde nam se svidi sesti na mirnu mestu.

FEDAR: U dobar čas, čini mi se, idem bos, jer ti ideš svagda. Zato nam je najlakše ići uz potok kvaseći noge, a to i nije neprijatno, naročito u ovo doba godine i dana.

SOKRAT: Idi, dakle, napred, i u isti mah pogledom traži mesto gde ćemo sesti.

FEDAR: Vidiš li onaj najviši platan?

SOKRAT: Dabome.

FEDAR: Onde je hladovina, i pirka povetarac, a ima i trave da sednemo ili, ako nam se svidi, da legnemo.

SOKRAT: A ti idi napred!

FEDAR: Kaži mi, Sokrate, nije li to otprilike mesto na Ilisu odakle je, po priči, Bogreja ugrabio Oritiju?

SOKRAT: Priča to kazuje.

FEDAR: Da li s ovog mesta? Voda je bar prijatna i čista i bistra, a njena obala prikladna za igralište devojkama.

SOKRAT: Ne, nego dole niže kakva dva ili tri stadija, onde gde preko potoka vodi put hramu Agre. I onde je negde i nekakav žrtvenik Borejina.

FEDAR: Na njega nikako nisam obraćao pažnju. Nego, kaži mi, Diva ti, Sokrate, da li ti veruješ da je ta priča istinita?

IV

SOKRAT: Ta kad ne bih verovao, kao naši učeni ljudi, to ne bi bilo čudnovato. Tada bih, mudrujući, tvrdio da ju je, kad se igrala sa Farmakijom, Borejino duvanje oborilo s bliskih stena, pa kad je na taj način izgubila život, reklo se da ju je Boreja ugrabio (ili s Areopaga, jer se opet pripoveda i ova priča da je odande, a ne odavde ugrabljena). Ali ja, Fedre, nalazim da su takva objašnjenja inače lepa, samo iziskuju veoma veliku veštinu i velik napor, i onaj ko ih se laća, nije baš sasvim srećan čovek, bar utoliko ukoliko zatim nužno mora prema razumu objašnjavati i priliku Hipokentaura, pa potom i priliku Himere: i zatim se gomila celo mnoštvo sličnih pojava, Gorgona i Pegasa i čudnovata sila drugih neizbrojanih nakaznih stvorenja. Pa ako neko ne veruje u njih, i pregne da svako od njih svede na nešto što je prilika istini, tome će u njegovoj nespretnoj učenosti biti za to potrebno mnogo vremena. A ja za taj posao nemam slobodna vremena. Uzrok je tome, dragi moj prijatelju, ovaj: ne mogu, kako delfijsko pismo naređuje, još ni sama sebe da poznam, pa mi se čini smešno da, kad još ni to ne znam, ispitujem stvari koje me se ne tiču. Zato ja te priče ostavljam onakve kakve su, a držeći se onoga što se o tome misli, ja se, kako baš sada rekoh, ne brinem za takve stvari, nego za sama sebe: da li sam zverka zavojitija i naduvenija nego li Tifon, ili sam životinja pitomija i prostija, koja od prirode

bez naduvenosti ima učešća u nečemu božanskom. Nego da te zapitam, prijatelju: ne beše li to ono drvo kome si nas vodio?

FEDAR: Baš ono isto.

V

SOKRAT: Tako mi Here: baš je mesto lepo za odmaranje! Ta ova je platana i veoma širokih grana i visoka, pa kako je prelepa visina i hladovina konopljike koja se najraskošnije rascvetala da ceo kraj ispuni najslađim mirisom; a pod platanom opet umilno izvire izvor veoma studene vode, tako da se nogom može osetiti. Po slikama i zavetnim poklonima čini se da je to svešteno mesto, posvećeno nekim Nimfama i Aheloju. Pa onda, molim te, kako ovde vetrić ljupko ćarlija, kako je prijatan i pun mirisa! I svojim letnjim šumom zvonko prihvata horsku pesmu zrikavaca. Ali od svega je najumilnija trava, koja je na blagu pristranku bujno izrasla, tako da možeš, kad legneš, glavu nasloniti kao na meko uzglavlje. Tako si se pokazao kao odličan vodič stranaca, dragi moj Fedre.

FEDAR: A ti se, čudnovati čoveče, baš pokazuješ kao nekakav osobenjak, jer zaista, kao što kažeš, ličiš na nekakva stranca koga vode, a ne na domaćeg čoveka. Tako ni iz gradske oblasti ne ideš u tuđe krajeve, a meni se bar čini da se uopšte ni izvan bedema ne pojavljuješ.

SOKRAT: Ne zameraj mi to, moj predobri prijatelju. Jer, ja sam ti željan nauke. A ovi predeli i ova drveta neće me ničemu da uče, nego ljudi u gradu. Ali ti si, čini mi se, našao pravi lek mome neizlaženju. Jer, kao što ljudi pred gladnom stokom nose zelenu granu ili kakvu hranu, pa je tako mame i vode, tako ćeš zacelo i ti mene, ako mi tako pokazuješ besede u knjigama, voditi oko cele Atike i kuda god inače hoćeš. A sada, kad smo baš ovamo dospeli, ja sam naumio da legnem, a ti se namesti onako kako misliš da je najzgodnije za čitanje, pa čitaj.

FEDAR: A ti slušaj!

PRVI GLAVNI DEO: TRI BESEDE O EROTU

1. Lisijina beseda i njena ocena

VI

FEDAR: "O mojim si stvarima obavešten i čuo si kako mislim da nam je korisno ako se ovo dogodi. A nadam se da mi se neće uskratiti ono što molim, jer baš nisam zaljubljen u tebe. Jer, ljubavnici se kaju za svoje milošte, čim je zadovoljena njihova požuda; a nezaljubljenima ne dolazi nijedan trenutak u kome bi imali razloga za kajanje. Jer, ne pod pritiskom, nego od svoje volje, i time u mogućnosti da najbolje razmisle o svojim stvarima, čine milosti prema svojim snagama. Pa još ovo: ljubavnici uzimaju u razmatranje kako su zbog ljubavi svojim imanjem rđavo upravljali i šta su ispoklanjali, pa kad još dodadu muku što su je podneli, misle da su svojim ljubljenicima odavno vratili ljubav. A oni koji ne ljube ne mogu se ni izgovarati zanemarivanjem imanja zbog toga, ni uzimati u račun minule napore, ni žaliti se na raspre sa svojim srodnicima: i kad tako otpadnu tolika zla, ne ostaje im ništa drugo nego dobrovoljno činiti sve ono čime misle da se mogu dopasti drugima. Pa još i ovo: ako su ljubavnici dostojni dubokog poštovanja zato što tvrde da su im najmiliji oni koji ljube, i što su gotovi da se i rečima i delima mraze s drugima da bi se dopali svojim ljubljenicima, onda je lako poznati da li govore istinu po tome što će one u koje se docnije zaljube više poštovati nego pređašnje, pa je očevidno da će, onima za volju, pređašnjim ljubljenicima i zlo činiti. A kakva je prilika utrošiti takvo dobro na onoga koga nije takva nesreća, koju niko iskusan ne bi ni pokušao da otklanja? Jer i oni sami priznaju da su više bolesni nego pametni, i da znaju da im pamet nije u redu, ali ne mogu sami sobom vladati. Prema tome, kad opet dođu k sebi, kako bi mogli odobravati ono što su naumili u onakvu stanju! Pa ako bi između ljubavnika i odabrao najboljega, tvoj izbor bi bio ograničen samo na malen broj; ako li bi između ostalih izabrao najprikladnijega, taj bi bio između mnogih: tako da ima mnogo više nade da se u velikom broju nalazi onaj koji je dostojan tvoga prijateljstva.

VII

Ako li se, pak, bojiš javnoga mnjenja da ćeš doživeti sramotu ako ljudi doznaju, onda je pojmljivo da će se ljubavnici, misleći da im se i drugi dive onako kao oni sami sebi, zaneti i o tom pripovedati i, puni taštine, pred svakim se razmetati kako se nisu uzalud mučili. A oni koji ne ljube, jer umeju sami sebe obuzdavati, voleće ono što je bolje od slave kod ljudi.

Zatim ovo: nemoguće je da mnogi ne čuju i ne vide kako ljubavnici prate svoje ljubljenike, i to smatraju kao svoj posao, tako da se, kad ih ljudi vide gde se među sobom razgovaraju, odmah stvara mišljenje da su se sastali ili zato što su svoju požudu zadovoljili, ili zato što nameravaju da je zadovolje. A one koji ne ljube niko neće ni pokušati da prekoreva za njihovo sastajanje, jer svako zna da je nužno razgovarati se, ili zbog prijateljstva ili radi neke druge prijatnosti. I naročito ako se bojiš misleći da je održavanje prijateljstva vezano s teškoćom i, ako se i drugim načinom dogodi razmirica, da za obojicu nastaje zajednička nesreća; a ti sam, ako izgubiš ono što najviše voliš, da bi se tebi dogodila velika šteta: onda se ljubavnika moraš više bojati. Jer ima mnogo stvari zbog kojih oni padaju u žalost, pa misle da se sve dešava na njihovu štetu. Zato i pokušavaju da svojim ljubljenicima spreče sastajanje sa drugim ljudima, bojeći se imućnih da ih bogatstvom ne nadmaše, a učenih da duhom ne budu jači. A koji neko drugo dobro imaju, svakoga se boje zbog onoga čime on stiče moć i uticaj. A ako te nagovore da se s tim ljudima omraziš, lišavaju te prijatelja i ostaješ sasvim usamljen; ako li vodiš računa o nekoj koristi i misliš pametnije nego oni, onda ćeš se s njima zavaditi. A svi oni koji nisu zaljubljeni, nego su svojom vrednoćom zadobili ono za čim su žudeli, neće osćati nikakvu zavist protiv onih koji s tobom saobraćaju, nego će mrziti na one koji to ne žele, misleći da ih ovi preziru, a od onih koji se s tobom družu nadaju se koristi. Zato postoji mnogo veća nada da će im ta stvar postati izvor prijateljstva nego li neprijateljstva.

VIII

I zaista, mnogi ljubavnici požudeli su telo pre nego su upoznali karakter dečaka i obavestili se o drugim njegovim osobinama, tako da je neizvesno da li će hteti da

budu prijatelji i onda kad svoju požudu zadovolje. A što se tiče nezaljubljenih, koji su već ranije, kao uzajamni prijatelji, to učinili, sva je prilika da im naslada koju su osećali neće smanjiti prijateljstvo, nego će im to ostati uspomena za njihovo ponašanje u budućnosti. Pa izvesno je da ćeš postati bolji ako mene poslušáš, a ne ljubavnika. Jer, ljubavnici hvale i ono što govoriš i ono što činiš, ako to i nije najbolje, bilo zato što se boje da će tvoje prijateljstvo izgubiti, bilo zato što zbog svoje požude ne mogu pravo rasuđivati. Eto, takve su posledice ljubavi. Ona čini da je onima koji u njoj nisu srećni mučno i ono što u drugima ne izaziva nezadovoljstvo; a one koji su srećni primorava da hvale i ono što nije dostojno radosti. Zato ljubljenike treba više žaliti nego im zavideti.

Ako mene poslušáš, pre svega neću s tobom saobraćati robujući trenutnoj nasladi, nego imajući na umu i docniju korist, ne od ljubavi savladan, nego vladajući sam sobom, i neću zbog malih stvari zapodevati ljuto neprijateljstvo, nego ću se zbog velikih i gneviti na te malim gnevom i polagano, opraštajući nenaumljene pogreške, a trudeći se da otklonim naumljene. Jer, to su znamenja prijateljstva koje će dugo trajati. Ako li ti na pamet pada to da prijateljstvo ne može ojačati bez strasne zaljubljenosti, onda moraš imati na umu da mi ne bismo ni svoje sinove toliko voleli, ni očeve ni majke, niti bismo sticali verne prijatelje koji nisu postali iz takve požude, nego na osnovu drugih životnih uslova.

IX

Zatim, ako potrebnima treba najviše milost činiti, treba činiti dobro i drugima, ne najboljima, nego najpotrebnijima, jer oni koji su izbavljeni iz najvećih nevolja, najviše će biti zahvalni svojim dobrotvorima. Štaviše, na gozbe u sopstvenoj kući nije dostojno pozivati prijatelje, nego prosjake i one kojima je potrebno da se nahrane, jer će oni i odani biti i dobrotvoru se pridruživati i na njegova vrata dolaziti i najviše će se radovati; neće im najmanju zahvalnost iskazivati, i mnoga će im dobra želeti.

Ali možda treba milost činiti ne onima koji su sasvim potrebni, nego onima koji najviše mogu svoju zahvalnost pokazivati; i ne onima koji samo prosjače, nego onima koji su dostojni pomoći; a ni onima koji će uživati tvoju mladenačku lepotu, nego onima koji će ti, kad postaneš stariji, deliti od svojih dobara; a ni onima koji će se

posle postignutnog cilja time pred drugim razmetati, a ni onima koji se oko sebe trude samo kratko vreme, nego onima koji će ti za svega života ostati prijatelji; a ni onima koji će, pošto zadovolje svoju požudu, tražiti povoda neprijateljstvu, nego onima koji će, kad mine mladalačka svežina, tek tada pokazivati svoju vrsnoću.

Ti se, dakle, sećaj mojih reči i imaj na umu da prijatelji zaljubljenima čine zamerke kao da je to loš posao, a da onima koji ne ljube nikad niko od njihovih srodnika nije zamerio da su se zbog toga slabo trudili oko svojih stvari.

Možda bi želeo da me upitaš da li ti savetujem da ugađaš svima koji te ne ljube. A ja mislim da ti ni ljubavnik ne bi rekao da se tako ponašaš prema svima ljubavnicima, jer niti je to dostojno iste zahvalnosti onom koji pravo prosudi, niti je tebi, ako bi hteo, isto tako moguće da svagda kriješ od drugih. Ipak ne treba da iz toga proizilazi ikome ikakva šteta, nego samo korist i za jednog i za drugog.

Ja mislim da je dovoljno toga što sam rekao; a ako ti želiš, misleći da na štogod nisam obratio pažnju, a ti pitaj!"

X

Kakva ti se čini, Sokrate, ova beseda? Nije li neobično lepa i u svemu ostalom, a naročito u izrazima?

SOKRAT: Božanstvena, u stvari, dragi moj prijatelju; ja sam se sasvim zaneo! I to mi se dogodilo zbog tebe, Fedre, dok sam u tebe gledao, jer se meni činilo da te ozarivala radost dok si čitao. Ta mislio sam da ti takve stvari bolje razumeš nego ja, pa sam te pratio, a prateći te zanosio sam se kao i ti, božanstvena moja glavo!

FEDAR: Dobro! Tako, dakle, sviđa ti se da se šališ?

SOKRAT: Čini ti se, dakle, da se šalim i da ne govorim ozbiljno?

FEDAR: Nikako, dragi Sokrate, nego mi po istini reci, tako ti Diva, zaštitnika prijateljstva: misliš li da bi ko drugi u helenskom svetu mogao što drugo reći o istom predmetu što bi bilo značajnije i sadržajnije?

SOKRAT: Kako to? Treba li da ja i ti tu besedu pohvalimo i u tome smislu kao da je pisac iskazao što treba, a ne samo u onom da je svaki pojedini izraz jasan i zaobljen i brižljivo izrađen? Jer, ako to treba učiniti, moram to priznati tebi za volju; ja to, doduše, nisam primetio zbog svoje ništavnosti. Ja sam obraćao pažnju samo na retorički oblik, a što se tiče onoga drugoga, misljah da se ni sam Lisija ne smatra vrsnim. I tako mi se učini, Fedre, ako ti ne tvrdiš drukčije, da je dva i tri puta isto rekao, zacelo zato što on nema toga obilja da mnoge stvari govori o istom predmetu, ili on tome ne pridaje nikakve važnosti. U stvari, mi se činilo da on, pun mladalačkog preobilja, želi pokazati kako jedno te isto ume izraziti drukčije i opet drukčije, a u oba maha najbolje.

FEDAR: Ništa ti ta ne vredi, Sokrate! Ta baš toga ima u besedi najviše. Jer, od onoga što se može naći u gradivu, a što je dostojno da se pomene, nije ništa mimoišao, tako da niko nikada, u poređenju s njim, ne može ni više ni bolje reći.

SOKRAT: To ti ja više neću moći poverovati. Jer starinski mudri ljudi i žene, koji su o tome govorili i pisali, ukoriće me, ako to odobrim tebi za volju.

FEDAR: Koji su to? I gde si ti bolje od ovoga čuo?

XI

SOKRAT: To ti odmah ovako ne mogu reći. Ali očevidno je da sam od nekih čuo, ili od lepe Sapfe, ili od mudroga Anakreonta, ili i od proznih pisaca. Iz čega to zaključujem? Pune su mi nekako grudi, zanesenjače moj, i osećam da bih prema tome mogao reći druge reči koje nisu gore. Da ja ništa od toga sam po sebi nisam zamislio, to dobro znam, jer poznajem svoju neukost. Ostaje, dakle, samo ta mogućnost da sam se odnekud iz tuđih izvora slušanjem napunio kao sud, ali sam zbog tupoglavosti baš i to zaboravio kako i od koga sam čuo.

FEDAR: Nego, plemeniti čoveče, veoma lepo si rekao. Ali od koga i kako si čuo, to ti meni, kad bih od tebe i zahtevao, nemoj reći, nego to što govoriš učini. Prihvati se toga da mi kažeš novo, što treba da bude bolje i ne manje od onoga što je u ovom spisu, ne uzimajući u obzir ova izvođenja. A ja obećavam tebi, kao i devet arhonata,

da ću u Delfe kao zavetni poklon postaviti zlatni kip u prirodnoj veličini, ne samo moj nego i tvoj.

SOKRAT: Preumilan si i doista zlatan, Fedre, ako misliš da ja tvrdim da je Lisija u svemu pogrešio, i da je moguće mimo sve to drugo reći. To se, mislim, ne dešava ni najlošijem piscu. Uzmi odmah, na primer, ovo o čemu je reč: ako onaj ko dokazuje da neljubavniku treba više činiti po volji nego ljubavniku, propusti da hvali nerazboritost jednoga a da kudi razboritost drugoga, što je ipak nužno, misliš li da će on imati da govori još nešto drugo? Ne! Takve stvari treba besedniku puštati i opraštati, i u takvim stvarima nije reč o iznalaženju koje bi zasluživalo pohvalu, nego o rasporedu; a u onakvima koje nisu nužne i teško se iznalaze svakako je, pored rasporeda, reč i o iznalaženju.

XII

FEDAR: Slažem se s time što kažeš, jer mi se čini da si pravo govorio. Učiniću, dakle, i ja tako. Da se ljubavnik nalazi u nekom bolesnom stanju više no neljubavnik, to ću ti dopustiti kao pretpostavku; ali, ako u ostalim stvarima kažeš više i dostojnije nego Lisija, a ti stoj iskovan pored zavetnog poklona Kipselida u Olimpiji.

SOKRAT: Ražestio si se, Fedre, zato što sam zadirkujući tebe napao tvoga ljubimca, pa zacelo misliš da ću ja zaista pokušati da nešto drugo iznesem kićenije i tako njegovu mudrost nadmašiti.

FEDAR: Što se tiče toga, dragoviću moj, upao si u istu zamku. Jer, moraš govoriti u svakom slučaju, onako kako umeš. A da ne moramo na silu zametati bljutavu šalu i jedan drugome vraćati žao za sramotu, budi smotren i nemoj me primorati da govorim ono: "Ako ja, Sokrate, Sokrata ne poznajem, onda ni o sebi ništa ne znam", i "želeo je govoriti, ali se ustezao"; nego uzmi na um da odavde nećemo otići pre nego iskažeš ono što si rekao da u grudima imaš. Sami se nalazimo u samoći, jači sam ja i mlađi, a na osnovu svega toga shvati što kažem, i nikako nemoj hteti da govoriš na silu kad možep drage volje.

SOKRAT: Ali, dragi moj Fedre, smešan ću biti ako posle valjana pisca ja, koji sam neuk, bez pripreme kažem nešto o istom predmetu.

FEDAR: Znaš li kako stoji stvar? Prestani da se gizdaš preda mnom, jer ja imam otprilike samo nešto da kažem, pa ću te primorati da govoriš.

SOKRAT: To nipošto da nisi rekao.

FEDAR: Ne, nego baš da kažem, a govor će mi biti zakletva. Kunem se, dakle – ta kime, kojim bogom? Ili hoćeš li ovim platanom? Zaista, ako mi ne izgovoriš besedu pred ovim drvetom, nikada ti neću ničiju drugu besedu pokazati ili saopštiti.

XIII

SOKRAT: Gle, ugursuza, kako lepo nađe čime će nagnati čoveka govorljivca da radi što naređuješ!

FEDAR: Pa šta ti je da se rogušiš?

SOKRAT: Ništa više, kad si se tako zakleo. Ta kako bih mogao uzdržati se od takve gozbe.

FEDAR: Govori, dakle!

SOKRAT: Znaš li kako ću to učiniti?

FEDAR: Što?

SOKRAT: Zastrću najpre sebi lice, pa ću onda govoriti da što pre besedu trkom svršim i da se od stida ne pometem gledajući u tebe.

FEDAR: Govori samo, a ostalo radi kako te volja.

2. Prva beseda Sokratova i razgovor o toj besedi

SOKRAT: Hajdete, Muze, bile vi glasovite ili zbog vrste svoje pesme ili zadobile taj nadimak zato što ste od pevačkog naroda Ligijaca, pomozite mi u priči, koju me primorava govoriti ovaj blagorodnik ovde, da mu se prijatelj, koji mu se već ranije činio mudar, pokaže sada još mudrijim.

Dakle: Beše jednom nekakav dečak, štaviše momčić, izvanredne lepote. Taj je imao veoma mnogo ljubavnika, a jedan od njih beše lukav. I ovaj mladića, koga on nije ljubio manje nego svako drugi, beše uverio da ga ne voli, pa jednoga dana, kad je od njega tražio ljubav, uveravaše ga da neljubljeniku treba pre ugoditi nego ljubavniku i govoraše ovako:

XIV

U svim stvarima, momče, ima samo jedan početak za one koji hoće da se dobro savetuju. Treba da znaju o čemu žele da se savetuju, inače će nužno pogrešiti u svemu. Većina ljudi ne opaža da ne poznaje suštinu pojedinih stvari. Ali, kao da je zaista poznaju, oni se ne sporazumeju u početku ispitivanja; a u docnijem ispitivanju moraju da ispaštaju, kao što je sasvim prirodno: ne slažu se ni sami sa sobom, ni među sobom. Nas dvojica, ja i ti, nećemo činiti pogrešku za koju prigovaramo drugima, nego kad smo ja i ti postavili pitanje da li prijateljstvo treba održavati više s ljubavnikom ili s neljubavnikom, a mi se složno sporazumejmo o pojmu ljubavi, o njenoj suštini i njenoj snazi, pa zatim, imajući to na oku i na umu, ispitujmo da li nam ona donosi korist ili štetu. Jer, da je ljubav nekakva požuda, to je svakome očevidno. A da opet i neljubavnici osećaju požudu za onim što je lepo, znamo. Po čemu ćemo, dakle, razlikovati ljubavnika od neljubavnika? Treba opet pomisliti na to da se u svakome od nas nalaze dve sile, koje nama vladaju i pokreću nas i za kojima idemo kuda nas vode: jedna je urođena, požuda za nasladama, a druga je stečena, misao, koja teži za onim što je najbolje. Ove dve moći u nama ponekad se slažu, a ponekad se protive jedna drugoj, te čas preovlađuje jedna, a čas druga. Ako nas, dakle, naša misao razložno vodi onom što je najbolje, te ima nad nama vlast, ime je toj vlasti razboritost. Ako li nas požuda nerazložno uvlači u naslade, i ako je u nama zadobila

vlast, ta se vlast naziva razvrat. A razvrat je mnogoimen, jer ima mnogo delova i mnogo oblika. I koji se od ovih oblika baš najviše ističe, taj svoje ime nadeva onome u koga se nalazi da se njime naziva, a niti je lepo niti je dostojno njime se nazivati.

Ako je požuda za jelima, koja je odnela pobedu nad najboljim umom i nad ostalim požudama, ona se zove proždrljivost, i onome u koga se nalazi nadenuće se isto ime. Ako se, pak, pijanstvo nametnulo za tiranina, i onoga koji ga ima vodi tim putem, očevidno je koje će karakteristično ime dobiti. A što se tiče i ostalih ovima srodnih i srodnih požuda imena, jasno je kakva se imaju nadevati, već prema tome kako koja od njih preovlađuje.

Ako radi koje je požude sve pređašnje rečeno, gotovo je već očevidno, ali svaka misao postaje nekako jasnija ako se iskaže nego ako ostane neiskazana.

Dakle: bezumna požuda, koja je savladala misao i njenu težnju za onim što je pravo i pohitala za uživanjem naslade što je daje lepota, pa je opet od njoj srodnih požuda dovedena telesnoj lepoti, te je tako na svom pobedničkom hodu ojačala do najživljeg razvitka snage, dobila je ime po toj istoj snazi i nazvana je ljubavlju.

XV

Nego, dragi Fedre, čini li se tebi, onako kao i meni, da se nalazim pod vlašću neke božje sile?

FEDAR: Ta dabome, Sokrate, protiv tvoga običaja teče ti beseda kao reka.

SOKRAT: Ćutke me, dakle, slušaj, jer zaista se čini da je mesto božanstveno, i zato se nemoj začuditi ako se u toku besede više puta zanesem; jer sada ti gotovo ditirambe govorim!

FEDAR: Govoriš pravu istinu.

SOKRAT: A za to si ti kriv. Nego slušaj ostalo! Jer, možda bi se moglo rasturiti ono što me obuzima. Ipak, neka se za to stara bog, a mi se govorom vratimo našem mladiću.

Dobro, dragoviću moj: šta je ono o čemu baš treba da se savetujemo, rečeno je i određeno. Imajući, dakle, to na umu, govorimo o ostalom, koju će korist ili štetu od ljubavnika i neljubavnika očekivati po svojoj prilici onaj ko im ugađa.

Onaj koga je požuda savladala i ko robuje nasladi mora zacemento svoga ljubavnika pripremati da mu bude što prijatniji. A bolesnu čoveku prijatno je sve što se s njime ne takmiči, a što je bolje od njega i jednako s njim, to mu je mrsko. Prema tome, ni boljega ni sa sobom jednaka ljubljenika neće ljubavnik drage volje podnositi, nego ga svagda gradi slabijim i nesamostalnijim. A slabiji je neuk čovek od učena, plašljiv od hrabra, nevešt govornik od školovana besednika, sporouman od hitroumana. Ako se toliki i još drugi nedostaci pojavljuju u duhu ljubljenika ili se u njemu već po prirodi nalaze, to se ljubavnik mora jednim radoovati, a druge izazivati, ili se lišavati trenutnog uživanja. Pa zavidljiv mora da bude i time što ljubavnika udaljuje od mnogih drugih korisnih veza, na osnovu kojih bi se najviše mogao razviti u čoveka, mora da mu čini veliku štetu, a najveću time što ga uzdržava od veze na osnovu koje bi najviše razvio svoj um. A to je baš ona božanstvena filosofija od koje ljubavnik svoga ljubimca mora udaljavati, bojeći se da će ga ovaj prezreti. A i drugo koješta mora primenjivati da ljubljenik u svima stvarima bude neznanica i da se u svemu upravlja prema ljubavniku, a kad takav bude, biće njemu, istina, nepovoljniji, a sebi samom najštetniji. Što se tiče, dakle, duhovne strane, zaljubljen čovek nipošto nije koristan čuvar i drug.

XVI

Zatim treba ispitati kako će onaj ko je primoran da se odaje onom što je prijatno umesto onom što je dobro obraćati pažnju na održavanje i na negu tela kome je postao gospodar. Pokazaće se da on trči za razneženim, a ne za očvrslim mladićem; za onakvim koji nije odnegovan na žarkom suncu, nego u debeloj hladovini, koji je nevešt muškim naporima i njihovu mučnu znojku, a vičan razbludnu i nemuškom načinu života; za onakvim koji se kiti tuđim bojama i ukrasima nemajući svojih, i uopšte sve ostalo čini što je s time u vezi. To je očividno, i nije vredno da se raspravljanje o tome produžuje, nego je dovoljno odrediti još samo jedno glavno obeležje i preći na nešto drugo. U ratu i u svim drugim ozbiljnim pritešnjenostima

neprijatelji telu takva mladića prilaze bez straha, a prijatelji i sami njegovi ljubavnici moraju strahovati za njega. To je, dakle, jasno i o tome ne treba više raspravljati.

A sada treba pokazati koju će nam korist ili štetu na imovini doneti saobraćanje sa ljubavnikom i njegovo stvaralaštvo. Ta svakome je toliko jasno, a najviše ljubavniku, da bi on više ništa poželio da mu je ljubavnik lišen najdraže, najdobronamernije i najbožanstvenije imovine. Ta voleo bi da se ovaj liši oca i majke i srodnika i prijatelja, misleći da mu svi oni ometaju najprijatnije saobraćanje s mladićem i prigovaraju mu za to. A ima li mladić svoje imovine u zlatu ili u drugim kojim vrednostima, smatraće da ga nije ni tako lako uhvatiti ni njime, kad ga uhvati, lako upravljati. Zato svakako ljubavnik mora zavideti ljubljeniku ako ovaj ima imovine, a mora se radovati ako je izgubi. Osim toga, ljubavnik će poželeti da mu ljubavnik što duže bude bez žene, bez dece, bez porodice, želeći da svoju požudu što duže zadovoljava u slatkom uživanju.

Ima zacemento i drugih zala, ali je neko božanstvo, ipak, s većinom njih pomešalo trenutnu nasladu.

Udvorica, na primer, jeste strašna zverka i veliki štetočinac, pa ipak mu je priroda primešala neku nasladu koja nije bez ljupkosti. I heteru mogao bi ko osuđivati kao štetnu, i mnoga druga takva stvorenja i zanimanja koja to imaju u sebi, te su bar za jedan dan veoma prijatna.

Ali ljubljeniku je ljubavnik, osim toga što je štetan po tome što s njime cele dane provodi, od svega najneprijatniji, jer već i stara poslovice kaže: vršnjak se raduje vršnjaku. Štaviše, jednakost godina dovodi, po mom shvatanju, do jednakih zadovoljstava i svojom sličnošću stvara prijateljstvo, pa ipak se i ovakav saobraćaj dosadi. A kaže se još i ovo: pritisak je u svakoj prilici dosadan za svakoga; i taj pritisak, ne uzimajući u obzir nejednakost, najviše vrši ljubavnik prema ljubljeniku. Jer stariji, družeći se s mlađim, ne voli da ga ostavlja ni danju ni noću, nego se predaje navali neodoljivog nagona, koji mu, doduše, uvek stvara zadovoljstvo kad ljubljenika gleda, sluša, dodiruje i svima čulima oseća, tako da se s uživanjem uz njega priljubljuje i njemu služi; ali kojom će utehom, ili kojim će nasladama zadovoljiti ljubljenika da ovaj, koji mora da proboravi s njim isto toliko vremena, ne dospe u krajnju dosadu? Naročito kad pred sobom gleda lice starije i već precvetalo, kome i

ostalo odgovara, što nije prilika slušati ni kad se samo opisuje, a kamoli u stvarnosti, gde uvek mora dolaziti s time u dodir; pa kad se mora brižljivo čuvati svugde i od svakoga, a slušati pohvale neblagovremene i preterane, a isto tako i zamerke nepodnošljive od trezna čoveka, a od pijana ne samo nepodnošljive nego i sramotne, jer ovaj otvoreno govori gadosti i raspusnosti.

XVIII

Pa dokle god ljubi, on je štetan i dosadan; a kad prestane ljubiti, nepouzdan je u docnije vreme, za koje je ljubljeniku, uz velike zakletve i molbe, činio svoja velika obećanja i jedva ga zadržavao da ljubavni život, koji mu je već postao mučan, još podnosi u nadi na dobro. A tada, kad svoje obećanje treba da izvrše, on je u vremenskoj razmačici dobio drugog gospodara i vođu, pamet i razboritost mesto ljubavi i pomame, i tako postao drugi čovek a da to ljubimac nije ni primetio. I ovaj traži od njega zahvalnost za ono što je prošlo, i potseća ga na ono što su jedan drugom želeli i govorili, kao da se razgovara s istim čovekom; a onaj od stida niti se usuđuje da kaže da je postao drugi, niti zna kako će sada kad je došao do razuma i razboritosti ispunjavati zakletve i obećanja iz vremena pređašnje bezumne vlasti, a da radeći isto što i pre opet ne bude sličan i istovetan onome. Tako on nužno postaje begunac i varalica. Crep se okrenuo: negdašnju ljubavnik promenio se i beži od svoga ljubimca. A ovaj je primoran da za onim trči, srdeći se u kunući – zato što svu stvar nije razumeo od početka, naime, kako nikad nije trebalo da ugađa čoveku zaljubljenju, koji kao rob svoje strasti nije bio pri sebi, nego radije onakvu koji ne ljubi i ima pameti; inače bi morao predati se čoveku nevernu, mrzovoljnu, zavidljivu, neprijatnu, koji nanosi štetu ne samo njegovu imanju nego i njegovu telu, a najveću obrazovanju njegova duha, od koga ni ljudima ni bogovima zaista nema ništa dragocenije, niti će ikada biti.

Ovo, dakle, mladiću, moraš imati na umu i znati da se prijateljstvo ljubavnika ne rađa iz dobre volje, nego kao jelo zbog zasićivanja. "Kao kurjaci jagnje, i ljubavnik voli dečaka".

XIX

To ti je ono, Fedre! A više me nećeš čuti da govorim, nego sada neka bude kraj mojoj besedi.

FEDAR: A baš mišljah da si dospeo do sredine besede i da ćeš isto tako govoriti o onome koji ne ljubi, to jest kako njemu treba više ugađati, i da ćeš razlagati koliko opet u tome ima dobra. Ali zašto, Sokrate, već sada prestaješ?

SOKRAT: Zar nisi, blaženi mladiću, primetio da već govorim u stihovima, a ne više u ditirambima, i to koreći? A počnem li drugoga hvaliti, šta misliš da ću tada uraditi? Znaš li da će me Nimfe, kojima si me namerno ostavio na milost, očevidno zadahnuti? Zato kažem jednom rečju: koliko smo jednoga prekorili, toliko suprotno tome ima dobra na drugome. I šta tu treba dugo da se govori? Ta i o jednom i o drugom dovoljno se govorilo. I tako će ovoj priči zapasti ono što joj dolikuje. A ja ću ovde reku preći i otići pre nego me ti primoraš na nešto veće.

FEDAR: Nemoj još, Sokrate, pre nego jara mine. Ili zar ne vidiš da gotovo podne nastaje (takozvana pripeka)? Nego da ostanemo još i u isti mah da se porazgovotimo što je rečeno, pa čim zahladni, da pođemo!

SOKRAT: Pomaman si na besede, Fedre, i baš dostojan divljenja. Jer, ja mislim da od svih beseda što su održane za tvoga života niko ih na svetlost nije izneo više nego ti, bilo što si ih sam izgovorio, bilo što si druge na kakav god način primorao na to. Samo Simiju iz Tebe izuzimam, ali od drugih si mnogo jači. I sada je opet, čini mi se, krivica na tebi što ću govoriti nekakav govor.

FEDAR: Time mi nikakav rat ne objavljuješ. Ali kako i kakav govori?

XX

SOKRAT: Kad sam nameravao, dobri moj, pregaziti reku, javi mi se božanski glas i uobičajeno znamenje: a ovo me uvek zadržava od onoga što nameravam raditi – i odmah mi se učini kao da čujem nekakav glas koji mi ne dopušta da odlazim pre nego se oprostim greha, kao da sam zgrešio božanstvu. E, pa sad sam vrač, ali ne

baš odličan, nego kao i oni slabo pismeni, samo utoliko ukoliko je to meni samom dovoljno. Zato već jasno poznajem svoj greh. Jer, ustvari, prijatelju moj, i naša duša ima neku vidovitost. Ta mene je već odavno, dok sam govorio besedu, nešto uznemiravalo, i nekako se pribijavah da se ne bih, kako Ibik veli, "čime ogrešio o bogove i za to poštu od ljudi dobio u zamenu". Ali sada sam osetio svoj greh.

FEDAR: Pa kakav to veliš?

SOKRAT: Strašan, Fedre, strašnu si besedu i sam doneo i mene nagnao da je kažem.

FEDAR: Kako to?

SOKRAT: Nedotupavnu i gotovo bezbožnu. Koja bi od nje mogla da bude strašnija?

FEDAR: Nikoja, ukoliko ti istinu govoriš.

SOKRAT: Pa šta? Ne smatraš li Erotu za sina Afrodite i za nekog boga?

FEDAR: Zacelo on važi kao takav.

SOKRAT: Ali ne kod Lisije, a ni u tvojoj besedi, koju su izrekla moja usta, omađijana od tebe. Ako li je Erot, kao što zaista jeste, bog ili nešto božansko, onda on ne može biti nikakvo zlo. Ali ove dve besede malopre govorile su o njemu kao da on i jeste takav. U tom pogledu one su se, dakle, ogrešile o Erotu, pa još je njihova nedotupavnost baš smešna po tome što nisu rekle ništa pametno a ni istinito, a razmetale su se kao da jesu nešto, ne bi li neke čovečuljke prevarile i među njima stekle priznanje. Ja se, dakle, dragoviću moj, moram očistiti od greha.

A za one koji se greše o mitologiju ima neki starinski način očišćenja, za koji Homer nije znao, ali je znao Stesihor. Jer, kad je bio lišen očiju zato što je klevetao Helenu, nije mu uzrok ostao nepoznat kao Homeru, nego ga je čovek nadahnut Muzama upoznato, i odmah je zapevao:

Nije istina što sam pevao
i nisi pošla na brodovima lepih vesala,
niti si došla u Trojnu tvrđavu.

I zaista, tek što je ispevao celu takozvanu palinodiju, odmah je progledao.

Ja ću, dakle, mudriji biti nego oni. Jer, pre nego što me snađe kakva nesreća zbog toga što sam klevetao Erota, pokušaću da mu odam zadovoljenje, i to gole glave, a ne, kao tada, od stida umotane.

FEDAR: Ništa mi, Sokrate, prijatnije ne bi mogao reći nego to.

XXI

SOKRAT: Ta uviđaš, dobri moj Fedre, kako su bestidno rečene one dve besede, i ova i ona koja je iz knjige čitana. Jer, da nas je kakav plemenit čovek i blage ćudi, koji isto takva ljubi, ili je već ranije ljubio, slučajno slušao gde govorimo kako ljubavnici zbog malih stvari zameću ljuta neprijateljstva, te iz ljubavi sumnjaju na svoje ljubljene i nanose im štetu, zar on ne bi morao misliti da sluša ljude koji su odrasli među mornarima i nikakve blagorodne ljubavi nisu videli, a kamoli da bi se s nama složio u tome što korimo Erota?

FEDAR: Možda bi, Diva mi, Sokrate!

SOKRAT: Ja se, dakle, toga stidim i, bojeći se samog Erota, želim tečnom besedom da splaknem onu morsku koja mi ostade u ušima, a savetujem i Lisiji da što pre napiše kako ljubavniku treba ugađati pre nego ljubljenu, ako je sve drugo jednako.

FEDAR: Dobro znaj da će se to tako dogoditi; jer, čim ti izrekneš pohvalu ljubavniku, moram u svakom slučaju Lisiju primorati da na isti način napiše govor o istom predmetu.

SOKRAT: To verujem dokle god si onaj koji si.

FEDAR: Govori, dakle, bez straha.

SOKRAT: Gde li mi je momče kome sam govorio? Da i ovo čuje, i da se zato što nije ovo čuo ne predaje neljubavniku.

FEDAR: Evo ga uvek uza te sasvim blizu kad god ti hoćeš.

3. Palinodija ili druga beseda Sokratova

a) Uvod: zanos ne treba odmah osuđivati

XXII

SOKRAT: Ovako, dakle, lepo momče, uzmi na um da je pređašnju besedu govorio Fedar, sin Pitoklov, iz Mirina, a ovu što ja nameravam reći da je govorio Stesihor, sin Eufemov, iz Himere. A ona mora glasiti ovako:

Nije istinita beseda koja tvrdi da mladić, i kad ima ljubavnika, treba više da ugađa neljubavniku, zato što je ovaj zanesen, a ovaj razborit. Jer, kad bi to bilo onako prosto da je zanos neko zlo, ne bi bilo zamerke. Ali, eto, do najdragocenijih dobara dolazimo zanosom, ukoliko nam se on daje kao božji poklon.

Ta i proročica u Delfima i sveštenice u Dodoni učinile su u zanosu mnogo dobra Heladi, kako pojedinim kućama, tako i državama, a u stanju razboritosti malo ili ništa. I kad bismo govorili i o Sibili i o drugima, koji su pomoću božje proročke sile mnoge stvari mnogima unapred kazali i time za budućnost spasenje doneli, dugo bismo se zadržavali govoreći ono što je svakome poznato. Ovo, ipak, zaslužuje da se navede kao svedočanstvo da i oni stari koji su stvarali jezik nisu zanos smatrali kao sramotu i prekor. Jer, inače ne bi u najlepšu veštinu, kojom se ispituje budućnost, baš to ime upleli i nazvali je manikom (veštinom zanošenja); ali misleći da je zanos nešto lepo, kad nam dolazi po božjem suđenju, stvorili su reč u tome smislu; a tek sadašnjju nespretno su umetnuli glas t i nazvali je mantikom (veštinom proricanja).

Stari su isto tako i ono ispitivanje budućnosti što ga razumni ljudi vrše na osnovu pričjeg leta i drugih znamenja, zato što ono ljudskom naslućivanju svojim umovanjem donosi razabiranje i pouzdano znanje, nazvali ojonistikom, koju sada mlađi otežući glas zovu ojonistikom (veštinom posmatranja ptica). Ukoliko je mantika savršenija i poštovanija nego ojonistika, kako po svom imenu, tako i po sadržaju koji je njime obeležen, utoliko je po svedočanstvu starih lepši zanos koji dolazi od boga, nego

razboritost koja je od ljudi. Ta i od najtežih bolesti i muka, koje su kao posledica davnog božjeg gneva vladale u nekim porodicama, zanos je, kad bi se pojavio i proricao onima kojima je trebalo, donosio ozdravljenje, time što je našao прибежишта u molitvama i u službama bogovima, i time zadobio čistotu i svetinju, pa je onoga koji se njega držao iscelio i za ono i za dočnije vreme, i onome koji se istinski zaneo i pao u pomamu doneo izbavljenje od prisutnih zala.

Treći oblik zanosa i pomame jeste onaj što dolazi od Muza. Kad on zahvati nežu i čistu dušu, on je potstiče i zadahnjuje pesmama i drugim vrstama pesništva, i ona, slaveći neizbrojna dela predaka, poučava potomstvo. Ali ko se bez nadahnuća Muza približi dverima pesničkoga stvaralaštva, misleći da će moći svojom veštinom postati valjan pesnik, taj ostaje šeptrlja, i njegovu poeziju, kao razumsku stvar, pomračuje poezija onoga koji peva u zanosu.

XXIII

Toliko i još više lepih dela zanosa koji dolazi od bogova mogao bih navesti. Zato se baš ovoga nemojte bojati, i neka nas ne uznemiruje kakav govor kome je cilj da nas zastraši tvrđenjem da kao prijatelja treba pre odabirati razborita nego li zanesena čoveka; a neka zadobije pobedu i nagradu ako uz ono dokaže još i ovo, da bogovi ljubav ne šalju na korist ljubavniku i ljubljeniku. A mi treba da dokažemo protivno, to jest da taj oblik zanosa bogovi daju kao našu najveću sreću. Tome dokazu mudrijaši, razume se, neće verovati, ali mudri će verovati.

Treba, dakle, najpre saznati istinu o prirodi duše, kako božje tako i ljudske, pošto razmotrimo šta ona doživljuje i dela. A početak dokaza jeste ovaj:

b) Dokaz da je ljubavni zanos izvor najveće sreće

i) Priroda božanske i ljudske duše

XXIV

Sve što je duša jeste besmrtno, jer ono što se samo sobom kreće jeste besmrtno. A onom što drugu stvar kreće i što druga stvar stavlja u pokret s prestajanjem kretanja prestaje i život. Dakle, samo ono što samo sebe kreće, zato što samo sebe nikad ne ostavlja, nikad i ne prestaje kretati se, nego je i svemu ostalom što se kreće izvor i početak kretanja. Početak, pak, nema postanka. Jer, iz početka mora sve što postaje postajati, a on sam ni iz čega, jer kad bi početak iz čega postajao, on ne bi više postajao iz početka. A kad on nema postanka, onda nužno nema ni prestanka. Jer, ako nestane početka, onda niti će ikada on iz čega, niti će drugo iz njega postajati, ako li treba da sve postaje iz početka. Prema tome, početak je kretanju ono što samo sebe kreće, a ovo ne može ni prestajati ni postajati, ili bi se celo nebo i sav razvitak sveta morali srušiti i zaustaviti, i nikad više ne bi bilo onoga čime bi se krenuli i postali. A kako se ono što se samo sobom kreće pokazalo besmrtno, niko se neće ustezati da baš to shvati kao suštinu i određenje pojma duše. Jer, svako telo kome kretanje dolazi spolja jeste bez duše, a ono kome kretanje dolazi iz njega sama ima dušu; jer to je priroda duše. Ako stvar tako stoji da ne postoji ništa drugo što samo sebe kreće nego duša, onda duša mora biti nerođena i besmrtna.

XXV

O njenoj besmrtnosti dovoljno je rečeno, a o njenu pojavnom obliku treba ovako govoriti. Da se iznese kakva je ona, to u svakom slučaju sa svake strane iziskuje božanstvenu i dugu raspravu, ali na što liči, to iziskuje ljudsku i kraću. Ovako, dakle, govorimo:

Ona liči na sraslu snagu krilate zaprege i uzdodrže. Konji bogova i njihove uzdodrže svi su i plemeniti i plemenita roda, a u ostalih je mešovito. Ponajpre naš uzdodrža upravlja dvopregom, zatim od konja samo jedan mu je lep i dobar i takva soja, a drugi

je suprotnog i suprotan. Težak, dakle, i mučan mora da je vozački posao kod nas. A kako je došlo do toga da se govori o bićima smrtnog i besmrtnog života? To ćemo pokušati da objasnimo. Svaka duša prihvata se svega što nema duše i celim nebom obilazi, pojavljujući se čas u ovaj čas u onoj prilici. Ako je savršena i krilata, diže se u nebeske visine i prebiva po celoj vasioni, a ona kojoj je perje opalo pada, dok se ne uhvati za kakvo tvrdo mesto. Tu se nastani i uzme zemaljsko telo, koje kao da samo sebe kreće njenom snagom, i ta celina, duša i telo združeni, zove se živo biće, a sporedan mu je naziv smrtno: da takvo biće smatramo za besmrtno nema nikakva dovoljna razloga, nego maštom zamišljamo sebi boga kao takvo besmrtno biće, koje ima dušu, a ima i telo, za večna vremena oboje zajedno sraslo, a da ga nismo ni videli ni dovoljnu predstavu o njemu stekli. Nego ovo neka bude onako kako je bogu drago, i onako neka se naziva. A uzrok gubitku perja, s kojega ono sa duše opada, prihvatimo. A on je nekako ovakav:

XXVI

Krilo ima prirodnu snagu da diže u visine ono što je teško i vodi onamo gde stanuje rod bogova; zato ono od svega što se na telu nalazi najviše ima srodnosti s onim što je božansko. A božansko je lepo, mudro, dobro i sve što je ovako. Ovim se perje duše najviše hrani i raste, a ružnim i zlim i onima što je onome protivno gine i pripada. Veliki vođa u nebu, Div, upravljajući krilatim kolima, ide napred, sve uređujući i za sve se starajući, a za njim ide vojska bogova i demona, na jedanaest četa podeljena, jer Hestija ostaje u stanu bogova sama. A od ostalih bogova oni koji su poređani u onih dvanaest razdela kao bogovi starešine prednjače redovima kako je koji postavljen. Tu ima raznolikih i zanosnih slika i puteva po nebeskoj oblasti, kojima hodi rod blaženih bogova, radeći svaki od njih svoje, a za njima ide kako ko hoće i može, jer zavist ostaje izvan božanskoga hora. A kad polaze na jelo i na gozbu, idu već uzbrdice na vrh vrška pod nebeski svod. Kola bogove ulaze u ravnoteži, lako, jer su uzde u dobrim rukama, a druga mučno, jer se onaj zli konj uvija pod teretom i svojom težinom priklanja zemlji, ako ga vozar nije dobro obučio. A onda dušu čeka napor i najteža borba. A one takozvane besmrtne duše, kad stignu na vršak i iziđu napolje, zaustavljaju se na slemenu neba, a čim stanu, ponese ih obrtanje, a one gledaju što je izvan neba.

XXVII

A ono nadnebesko mesto niti je dosad ikoji pesnik na zemlji opevao niti će ga ikada opevati. A ono je ovako. Jer, uvek treba da se usudi kazati istinu, naročito kad govori o istini. Ono bezbojno i bezoblično i nedodirljivo biće, koje stvarno postoji, može da ugleda samo krmilar duše, um; a oko toga biće prebiva na tom mestu prava nauka. Božji duh, dakle, koji se hrani umom i čistim znanjem, a i svaka duša, kojoj je stalo do toga da primi ono što joj dolikuje, kad vidi za neko vreme ono što jeste, raduje se i gledanjem istine hrani se i uživa, dok ga obrtanje u krugu ne donese na isto mesto. A na tome putu naokolo posmatra on pravednost po sebi, posmatra razboritost, posmatra znanje, ne ono koje biva i postaje, a ni ono koje je nekako različno prema različitosti stvari što ih mi sada nazivamo bićem, nego ono što predstavlja pravo znanje o onome što samo sobom jeste. I kad je video isto tako i ostalo što stvarno jeste i njime se nasladio, zađe opet u unutrašnju oblast neba i stiže kući. A kad stigne, tada vozar priveže konje za jasle, baci pred njih ambrosiju i potom ih napoji nektarom.

XXVIII

I to je život bogova, a za ostale duše važi ovo. Koja boga najbolje sustiže i na njega se ugleda, ona se s glavom vozarevom uzdigne u onostranu oblast, te se i ona šeće unaokolo, ali je uznemiruju njeni konji, i ona jedva gleda ono što jeste. A druga se čas uzvije, a čas opet spusti; a kako su konji siloviti, ona jedno vidi, a drugo ne vidi. A i ostale duše teže, doduše, na gornje oblasti i hitaju za njima, ali zbog slabe snage zaostaju i obrću se pod površinom, pritiskujući i gurajući jedna drugu i otimajući se da jedna pretkne drugu. Zato nastaje gužva i nadmetanje, i znoj se lije u najvećoj meri, i pritom krivicom vozara mnoge malaksaju, a mnoge silu perja polome; a sve se, pošto su se mnogo muka namučile, vraćaju a da nisu dospele na gledanje onoga što jeste; i kad odu, hrane se hranom naslućivanja. A ona velika žurba nastaje zato da se vidi gde je to polje istine, a i hrana koja dolikuje najboljem delu duše raste baš na ondašnjoj livadi, a njome se hrani i krilo, kojim se duša uzvija.

A i zakon je Adrastije ovaj: koja god je duša postala pratilica boga i ugledala što god od istine, ona sve do drugog obrtanja ostaje bezbedna, i, ako to uvek može činiti, uvek ostaje nepovređena. Ali kada, ne mogavši sustignuti, ništa ne vidi, pa se kakvom nezgodom napuni zaboravom i zloćom i oteža, a otežavši pogubi perje i padne na zemlju, tada je zakon da se ona pri prvom rađanju ne usadi ni u kakvu životinjsku prirodu, nego da se ona koja je najviše ugledala usadi u zametak čoveka koji treba da postane kakav filosof ili prijatelj lepote ili službenik Muza i ljubavi; druga u zametak zakonu verna kralja ili čoveka koji ume ratovati i vladati; treća u onakva koji ume upravljati državom ili je valjan tecikuća i privrednik; četvrta u onakva koji će biti revnostan gimnastičar, ili će se zanimati lečenjem tela; peta u onakva koji će živeti životom vrača ili sveštenika; šestoj će dolikovati život pesnički ili drugi koji život koji se bavi podražavanjem; sedmoj zanatlijski ili zemljoradnički, osmoj život sofista ili narodnog udvorice, devetoj život tiranski.

XXIX

Ko ma u kome od ovih života svoj vek pravedno proživi, tome će zapasti bolja sudbina, a ko nepravedno, zapašće mu gora. Jer, na ono isto mesto odakle je koja duša došla ne vraća se ona za deset hiljada godina: jer joj ne rastu krila pre toga vremena, osim duše onoga koji je pošteno filosofirao ili filosofski ljubio mladiće. Ove duše, ako triput uzastopno odaberu isti život, u trećem hiljadugodišnjem periodu okrilate i vrate se u trihiljaditoj godini.

A druge, kada prvi život navrše, dođu na sud, a kad im se izrekne presuda, dođu u kaznionice pod zemljom, i tu trpe kaznu, a druge na osnovu presude budu uzdignute na neko mesto u nebu, i tu provode život sličan onome što su ga provele u ljudskoj prilici. A u hiljaditoj godini i jedne i druge dolaze na ždrebanje i odabiranje drugog života, i svaka sebi odabira onaj koji hoće.

Tu ljudska duša ulazi i u život kakve životinje, pa iz životinje, onaj ko je nekad bio čovek, opet u čoveka. Jer, samo duša koja nikada nije videla istine neće doći u tu priliku; čovek, naime, treba da saznaje prema onome što se zove ideja, a ova proizlazi iz mnogih pojedinačnih opažanja pa se umovanjem sastavlja u misleno jedinstvo. A to saznavanje jeste sećanje onoga što je naša duša nekad videla kad je,

pošavši zajedno sa svojim bogom, prezrela ono što mi sada bićem nazivamo i uzdigla se u istinsko biće.

Zato baš s pravom dobiva krila samo duša filosofova, jer ona, koliko god može, sa svojim sećanjem boravi kod onih stvari kod kojih boravi i njen bog da bude bog. Samo čovek oji se služi takvim uspomnama kako treba, i uvek se predaje usavršavanoj snazi potpunih svetinja, postaje doista svet. A okane li se ljudskih poslova i stane se zanimati onim što je božansko, svetina ga prekora da je poludeo, a da je bogom zanesen, to gomila ne primećuje.

II) Objašnjavanje ljubavnih pojava iz učenja o duši i crtanje sreće koja se pojavljuje posredstvom ljubavi

XXX

Tako je, eto, ceo dosadašnji govor stigao do četvrte vrste zanosa.

Kad se, naime. neko, gledajući ovdašnju lepotu, seća prave, pa dobije krila, i pošto se ponovo operjao, želi da poleti uvis, ali za to nema snage i kao ptica gleda samo gore, ne mareći za stvari na zemlji, onda ga zbog toga zanosa kore da je pomahnitao; ali, baš ovaj zanos pokazuje se kao najplemenitiji i najplemenitijega porekla i za onoga ko ga ima i za onoga ko u njemu učestvuje, pa se onaj ko u njemu ima dela i ljubi krasnike naziva ljubavnikom. Jer, kao što je rečeno, svaka ljudska duša po prirodi svojoj gledala je ono što jeste, inače ne bi bila došla u taj oblik života. Ali docnije na zemlji sećati se gornjih stvari nije lako svakoj, ni onima koje su po svom padu na zemlju stradale, tako da su dospale u rđavo društvo i, skrenuvši na nepravdu, zaboravljale svetinju što su je tada ugledale. Malo ih, dakle, ostaje u kojih je snaga pamćenja dovoljno jaka; a ove, kad ugledaju nešto što liči na negdašnju lepotu, žestoko se uzbuđuju i nisu više pri sebi, a ne znaju šta im se dešava, jer dovoljno ne razabiraju. Pravednost i razboritost i sve drugo što je dušama dragoceno nemaju nikakva sjaja u zemaljskim prilikama, nego svojim slabim organima jedva jedvice, i samo malen broj, prilazeći ovim prilikama, prepoznaje rod onoga što je u

prilici pretpostavljeno. A lepota zablistala nam je tada u punom sjaju, kad smo se srećnim horom kao pratioci Divovi, a drugi kao pratioci kojega drugog boga, ugledali blažen vidik i pozorje, i posvećivali se u svetinju koja se može nazvati najblaženijom, i koju smo svetkovali i sami, još nepovređeni i nedodirnuti zlima koja su nas u docnije vreme snašla, nego kao misti i eopti pristupali tajni savršenih i prostih i nepromenljivih i blaženih pojava, koje nam se otkrivahu u čistoj svetlosti; čisti i neuprljani onim što sada sobom nosimo i nazivamo telom, u koje smo zatvoreni kao ostrige u svoju školjku.

XXXI

Ovolikoza ljubav uspomeni, radi koje se sada, iz čežnje za tadašnjim blaženstvom, opširnije govorilo.

A što se tiče lepote, ona je, kao što rekosmo, sjala među onim pojavama: kad smo došli ovamo, prihvatili smo je posredstvom našeg najoštrijega čula kao lepotu koja najjače sja. Vid nam se, naime pojavljuje kao najoštrije od telesnih čula, ali se njime mudrost ne vidi: jer ona bi naročitu ljubav izazivala u nama kad bi nam davala onakvu jasnu priliku svoga bića posredstvom vida, a isto tako i ostalo što je dostojno ljubavi. A tako je samo lepoti palo u deo da je u isti mah i najvidljivija i ljubavi najdostojnija.

Ko, dakle, nije tek posvećen, ili ko je pokvaren, taj se odavde ne zanosi brzo k samoj lepoti, ako posmatra ono što ovde nosi njeno ime. Zato on prema lepoti ne ukazuje nikakvo naročito poštovanje kad je gleda, nego, predavši se nasladi, hoće da se sparuje kao četvonožna životinja i decu da gradi, i kako je obesan, ne boji se i ne stidi se da nasladu lovi i protiv prirode.

A tek posvećeni, koji se mnogih stvari nagledao pre, taj, kad opazi bogu slično lice koje lepotu savršeno prikazuje, ili kad vidi koju drugu priliku tela, najpre protrne, pa ga obuzme nekakav strah kao onda; pa gleda to lice i odaje mu poštu kao bogu; i kad se ne bi bojao da bi izgledao suviše pomaman, žrtvovao bi svome ljubimcu kao sveštenom kipu i bogu; a kad ga je sagledao, promeni se kao posle one jeze, pa ga obuzme neobična vrućina i znoj. Jer, kad kroz svoje oči primi odbleske lepote, koji kao kiša padaju na klice njegova perja, ugrije se. A od te tople kiše rastopi se ono

što je oko klice, što se davno od okorelosti stisnulo i smetalo klijanju. Ali kad priteče hrana, tada i nagrezne i počne iz klice da izbija peru cev po celoj površini duše, jer je sva nekada bila pernata.

XXXII

Vri, dakle, tada sva i ključa, i što oni koji dobivaju zube i osećaju na zubima kad im ovi izbijaju, briđenje i bol u desnima, baš to isto oseća i duša onoga kome počne rasti perje; i vri i boluje i svrbi je dok joj raste perje. Dok, dakle, posmatra lepotu mladića i odraze što odande dolaze i pritiču – koji se zato i zovu ljubavne draži – i prima ljubavne draži, ona se nakvasi i ugreje, pa oseti odlahnuće bola i raduje se.

A kada se odvoji i osuši, u isti mah se i ušća izlazaka, na koja pero hoće da prodre, zasuše, stisnu i zatvore peru klicu. A ova, zatvorena unutra sa svojom ljubavnom draži, skače kao žile kucavice, i svaka navali na izlazak prema sebi, tako da cela duša, budena sa svih strana, besni i muku muči; a kad se ponovo seti lepote, raduje se.

Zbog toga što su ta dva osećanja pomešana, duši je veoma neprijatno u tom neobičnom stanju, i ona, ne znajući šta bi, besni, i od besnila ne može ni noću spavati ni danju ostajati na mestu gde je, nego iz čeznuća trči mestima gde misli da će videti onoga ko blista lepotom. A kad ga vidi i u se navrati ljubavne draži, otvori ono što je ranije bilo zatvoreno, a kad dobije oduška, odlahnu joj bdenja i bolovi, i ona opet za trenutak uživa ovu najveću nasladu. Zato se drage volje ne odvaja od lepoga ljubimca, i nikoga ne ceni više nego njega, nego i majku, i braću, i sve drugove zaboravlja. Pa ako i imanje propadne zbog nemarnosti, ništa ne hajje; a i dobar običaj i skladno ponašanje, čime se ranije razmetala, sve to ona prezre, i gotova je robovati predmetu svoje čežnje i legati do njega što joj ko bliže dopusti. Jer, osim toga što odaje poštu nosiocu lepote, ona je u njemu našla jedinog lekara od najvećih muka.

A tu muku, lepi mladiću, kome je namenjena ova beseda, ljudi nazivaju Erotom, a kako je bogovi zovu, tome ćeš se, kada čuješ, po svoj prilici nasmejati zbog svoje

mladosti. Kazuju, mislim, neki od Homerida iz onih tajnih pesama dva stiha o Erotu, od kojih je jedan razuzdan i nije mnogo skladan. A pevaju ovako:

Njega zaista smrtni nazivaju krilati Erot,
besmrtni zovu ga Pterot zbog
žudnje za rađanjem perja.

Ovome se može verovati, a može se i ne verovati; u svakom slučaju, to je uzrok i stanje onih koji ljube.

XXXIII

Kad Erot zahvati koga od Divovih pratilaca, taj istrajnije može da nosi breme po krilu nazvanoga boga; a koji su bili Arejevi službenici i s njime obilazili nebo, oni su, kad ih spopadne Erot, pa misle da su im ljubljenici učinili kakvu nepravdu, krvožedni i gotovi da žrtvuju i sebe i ljubimca. I tako svaki živi prema svakom bogu, u čijem je horu koji bio, poštuje ga i ugleda se na njega koliko može, dokle god je nepokvaren, i provodi svoj prvi vek ovde, i na ovaj način druguje i s ljubljenicima i s ostalima i ponaša se prema njima. Svaki, dakle, prema svojoj ćudi odabira sebi ljubav između lepih mladića i, kao da je on isti onaj bog, gradi ga i kiti sebi kao kip, da ga poštuje i orgijama slavi. Oni koji su, dakle, Divovi pratioci, traže da njihov odabranik dušom bude sličan Divu. Zato paze da li je ko od prirode obdaren za filozofa i za vođa; i kada takva nađu i zavole ga, sve čine da on to zaista i postane. Ako se već ranije nisu dali na takav posao, sada ga preduzmu i uče odakle god mogu i sami dalje ispituju. A tragajući za tim da u sebi nađu prirodu svog boga, postižu uspeh, jer su neprestano primorani da gledaju u boga; i time što ga se u svome sećanju dotiču, od njega se zanose i usvajaju njegove običaje i njegovo ponašanje, ukoliko je čoveku moguće da primi božje osobine. I kako nalaze da je svemu tome uzrok njihov ljubljenik, još više ga vole; i kad, kao bakhantkinje, zahitaju od Diva, oni sveštenim strujama oblivaju dušu svoga ljubljenika, i čine da on, koliko god je moguće, bude sličan njihovom bogu. A koji su išli za Herom, ti traže kraljevsku ćud, i kad su je našli, postupaju s njom baš na isti način. Isto tako i službenici Apolona i svakoga drugog boga idu za svojim bogom, i traže da i njihov mladić bude isti takav; i kada takva steknu, oni ga, svaki prema svojoj snazi i svojim vaspitnim ugledanjem na boga i

nagovaranjem i upućivanjem mladića, privode načinu i obrascu života koji mu odgovara; tako rade, ne pokazujući u svom postupku s mladićem sumnju ljubavnu, a ni prostačku mrzost, nego pokušavajući da ga sasvim privedu na potpunu jednakost sa sobom i sa bogom koga poštuju.

Dakle, tako su lepe i zanosne dobra volja onih koji istinski vole i posveta o kojoj govorim, i one, ako postignu ono na što teže, zaslugom prijatelja koji je ljubavlju zanesen padaju u deo voljenom prijatelju kad se zadobije.

A on se zadobiva na ovakav način.

XXXIV

Kao što sam u početku ovoga mita svaku dušu razdelio na troje, na neke dve konjoliike prilike i na treću vozarsku, to neka nam i sad još ostaje.

A od konja jedan je, rekosmo, dobar, a drugi nije. Ali u čemu se sastoji odlika dobroga ili nevaljalstvo zloga, to nismo objasnili, nego to sada treba reći. Jedan, dakle, od njih dvojice, koji zauzima lepše mesto, uspravna je stasa, skladno uzrastao, visoka vrata, zavinuta nosa, bele dlake, crnih očiju, žudnik časti s razboritošću i stidom, i prijatelj istinskoga mišljenja, vozi ne pokoravajući se biču, nego samo pokliku i govoru; a drugi je kriv, zdepast, kojekako sazdan, čvrsta zatiljka, kratka vrata, tubasta nosa, crne dlake, sivih i zakrvavljenih očiju, voli obest i razmetanje, kosmat oko ušiju, gluv, jedva se pokoravajući biču i ošljači.

Kada uzdodrža, dakle, ugleda lice što draži na ljubav i osećanjem razgreje celu dušu, pa se prepuni golicanjem i bockanjem žudnje, tada onaj uzdodrži poslušan konj, kao uvek tako i tada primoran stidom, uzdržava sam sebe da ne navaljuje na ljubljenika; a onaj drugi ne osvrće se više ni na ošljače ni na bič, nego skačući silom hita svom cilju, i praveći svakojake neprilike i svome drugu u zaprezi i uzdodrži, primorava ih da idu na ljubljenika i da ga potsećaju na milinu ljubavne slasti. Ona dvojica isprva se protive puni negodovanja, misleći da ih goni na nešto strašno i nezakonito, ali naposljetku, kad već od zla nema pomoći, idu napred vođeni, te popuste i pristanu da

će učiniti što im se naređuje. I tako stignu do ljubljenika i ugledaju njegovo blistavo oko.

XXXV

A kad ga ugleda uzdodrža, uspomena mu se zanese do bića lepote, i on je opet vidi gde pored razboritosti sedi na sveštenom sedištu. A kad je sagleda, prestravi se i od svega straha pade nauznak, i u isti mah bude primoran da natrag povuče dizgine, tako silno da oba konja sednu na kukove, jedan drage volje, jer se ne protivi, a obesni veoma nerado. A kad poodmaknu, onaj jedan od stida i čuda nakvasi znojem celu dušu, a onaj drugi, kad mu odumine bol, što ga je osetio od uzde i pada, i tek što odahne, plane gnevom i svakom pogrdom stane ružiti i vozara i svoga druga u zaprezi da su od straha i nemušкости ostavili svoje mesto i pogazili svoju reč. I stane ih siliti protiv njihove volje da se ponovo približe, ali najzad popusti njihovim molbama da se to odgodi na docnije vreme.

A kada dođe zakazano vreme, oni se stanu pretvarati da se ne sećaju, ali ih on, opominjući, sileći, ržući, vukući, primora da se opet približe ljubljeniku s istim ponudama. I kada se primaknu, on spusti glavu, a nadigne rep, zagriže i uzdu i stane bestidno vući. A vozaru se u još većoj meri dogodi ono što mu se i pre dogodilo: on kao pred ogradom odbije se nazad i još više obesnom konju silom natrag povuče uzdu, te mu okrvavi ružilački jezik i čeljust, a noge mu i kukove pritisne k zemlji, da ga zaboje. A kada to zli konj više puta pretrpi i svoju obest utiša, najzad se ponižen pokorava vozarevoj smotrenosti, i kad vidi krasnika, gine od straha.

I tako se naposletku dešava da ljubavnikova duša ide za ljubljenikom puna poštovanja i straha.

XXXVI

Kako ljubljenika, dakle, kao bogu slična svakom poštom poštuje, ne ljubavnik koji se samo pretvara, nego koji to doista oseća, i kako je ljubljenik sam po sebi odan svome poštovaocu, ako ga isprva njegovi drugari ili koji drugi ljudi i prekorevaju, govoreći da je sramota približavati se ljubavniku, pa on zato i odbije ljubavnika, ipak u toku

vremena i mladost i potreba navedu ga na to da se s njime druži. Jer, nikako nije sudbina odredila da je zao prijatelj zlu, a dobar da nije dobru.

A kad ga pusti k sebi i stane se s njim razgovarati i družiti, pa se u blizini pokaže dobra volja ljubavnikova, ljubljenik se čudom začudi, jer oseća da mu drugi prijatelji i srodnici svi zajedno ni najmanju meru ljubavi ne iskazuju prema onom što mu iskazuje prijatelj bogom zadahnut. A kada duže vremena produži taj posao, pa mu se približuje dodirivanjem i na vežbalištima i na drugim sastancima, tada se izvor one reke, koju je Div, kad je ljubio Ganimeda, nazvao ljubavnom draži, bujno izlije na ljubavnika, te jedan deo pređe u njega, a drugi se prelije kad se on već sasvim napuni. I kao što se vazdušni talas ili kakav zvuk od glatkih i tvrdih predmeta odbija i vraća natrag odakle je i pošao, tako se i struja lepote vraća u lepoga mladića kroz oči – jer tim putem je i došla u dušu: – i kad stigne i okrilati izlaze perja, oblije ih i podraži da puštaju perje, te i dušu ljubljenikovu napuni ljubavlju.

On ljubi, dakle, ali koga, to ne zna; a ne razume ni svoje stanje, niti ga može opisati, nego kao da se od drugoga zarazio očnom bolešću, ne može reći kako i kada; a ne zna da u ljubavniku kao u ogledalu gleda samo sebe. I kad je onaj kod njega, odumine mu bol kao i onome; a kad ga nema, treperi čežnjom i čežnju izaziva u onom, noseći u sebi priliku ljubavi, ljubav za ljubav. Ali ne misli da je to ljubav, nego da je prijateljstvo, pa je tako i naziva. Pa ipak žudi kao onaj, samo u slabijoj meri, da ga gleda, da ga dodiruje, da ga ljubi i da leži s njim; i on to, kao što je prirodno, uskoro zatim i čini. A dok tako jedan s drugim leže, neobuzdani konj ljubavnikov zna šta terba reći uzdodrži, i smatra da je kao naknadu za mnoge muke zaslužio malo uživanja; a ljubljenikov ne ume, doduše, ništa da kaže nego, pun plahovite nepoznate požude, grdi ljubavnika i ljubi, jer misli da mu je on najdobronamerniji prijatelj; a kad zajedno leže, ne bi odbio, koliko je do njega, da ugodu ljubavniku, kad bi ovaj za to molio, ali se njegov sused s uzdodržom stidljivo i razumno protivi tome.

XXXVII

Ako li, dakle, bolja strana duše odnese pobedu time što oba prijatelja privede urednu životu i filosofiji, tada oni svoj život na zemlji provode u blaženstvu i slozi, vladajući sami sobom i čedni, jer su onaj deo duše u kome je nevaljalstvo pokorili, a oslobodili

onaj u kome je vrlina. A kad preminu, odneli su, pošto su okrilatili i postali laki, nagradu u jednom od ona tri zaista olimpijska rvanja i time postigli najviše dobro što ga čoveku može pribaviti ljudska razboritost ili božanski zanos.

A stanu li živeti manje blagorodnim i nefilosofskim životom, ali ipak težeći za čestitošću, lako se može dogoditi da katkad u pijanstvu ili u kakvu drugom bezbrižnom stanju ona dva njihova zapregnuta konja zateknu njihove duše bez stražem pa ih svedu, i oni odaberu i učine ono što gomila smatra za najveće blaženstvo; i kad učine, rade to i dalje, ali ipak retko, jer time rade nešto čemu se nisu privoleli svom dušom. Prijatelji su, dakle, i ova dvojica, ali manje prisni nego oni drugi, i žive jedan s drugim ne samo dok ljubav traje nego i onda kad ona mine, misleći da su jedan drugom dali i uzajamno primili najveće zaloge, koje bi grehota bilo ikad vratiti pa se zavaditi. A kad umiru, ostavljaju telo, doduše, bez krila, ali s nagonskom žudnjom da okrilate, tako da ne ponesu malenu nagradu za svoj ljubavni zanos, jer nije zakon da u tamu i na putovanje pod zemlju dospeju oni koji su već krenuli putem u nebo, nego da provode život u svetlosti i da budu blaženi putujući jedan sa drugim i, kad okrilate, da okrilate zajedno zbog ljubavi.

4. Završetak

XXXVIII

Ovim ovolikim, dečače, i ovako božanstvenim darovima obdariće te prijateljstvo ljubavnikovo; a prisnost s neljubavnikom, koja, pomešana s ljudskom razboritošću, ljudskim darovima upravlja štedljivo, usadiće u ljubljenu dušu prostaštvo koje gomila slavi kao vrlinu i učiniće da se devet hiljada godina oko zemlje i pod zemljom bezumna vrti.

Ovo je naša palinodija, dragi Erote, koju ti prema svojoj snazi darovasmo i prinesosmo što možemo lepšu i bolju. Uostalom, morali smo je, radi Fedra, ovde i onde, a naročito u izrazu, malo na pesnički način izreći. Nego ono pređašnje da mi je prošteno, a ovaj drugi posao dobro primljen! Blag i milostiv nemoj mi ljubavnu veštinu koju si mi dao ni uzeti ni uskratiti u gnevu, a daj da još više nego sada budem poštovan od lepih!

Ako smo ti u pređašnjoj besedi rekli što nemilo, Fedar i ja, a ti Lisiju, oca one besede, smatraj za krivca i odvrati ga od onakvih beseda, a navrati na filosofiju, kao što se na nju navratio njegov brat Polemarh, da i ovaj njegov ljubimac ovde ne pristaje čas uz ovu čas uz onu stranu kao sada, nego da svoj život podesi samo prema Erotu i filozofskim besedama.

DRUGI GLAVNI DEO: RASPRAVLJANJE O VALJANOM NAČINU GOVORENJA I PISANJA

1. Šta se iziskuje od pisanja beseda s obzirom na umetnost

a) Postavljanje pitanja kad je pisanje beseda sramotno

XXXIX

FEDAR: Molim se s tobom, Sokrate, da nam se to, ako je za nas bolje, i dogodi. A tvojoj se besedi već odavno divim, jer si je mnogo lepše izradio nego pređašnju. Zato me je strah da će mi se Lisija učiniti slabim, ako htedne da se s drugom besedom nadmeđe i protiv ove. Ta i nedavno ga je, divni čoveče, jedan od državnika baš za to korio i ružio, i u celoj svojoj pokudnoj besedi nazivao ga sastavljačem beseda. Tako će možda iz osetljivosti prestati od pisanja.

SOKRAT: Baš smešnu misao, mladiću, iskazuješ, i veoma se varaš u svome prijatelju, ako misliš da je on neki koji strahuje od prekoravanja. A možda misliš da je i onaj koji ga je prekorevao ozbiljno govorio ono što je govorio.

FEDAR: Tako mi se zaista učinilo, Sokrate. A zacelo i sam znaš da se najuticajni i najozbiljniji ljudi u državama stide pisati govore i ostavljati svoje spise, bojeći se suda potomstva, da se ne bi zvali sofisti.

SOKRAT: Ne znaš, Fedre, da je slatka okuka dobila ime po dugačkoj okuci Nila. A osim toga ne znaš da baš oni državnici koji najviše drže do svoga dostojanstva

naročito vole pisanje beseda i ostavljanje spisa, i baš oni, kad pišu kakvu besedu, svojim obožavaocima odaju toliku pohvalu da odmah u početku zabeleže imena onih koji ih u svakoj prilici hvale.

FEDAR: Šta misliš time? Jer ne razumem.

SOKRAT: Zar ne znaš da je u početku spisa kakva državnika najpre zabeležen onaj koji ga hvali?

FEDAR: Kako to?

SOKRAT: "Svidelo se veću", veli otprilike, ili "narodu", ili obojima, i potom imenuje onoga koji je bio besednik, a time pisac obeležava sam sebe i s mnogo veličanja slavi svoju ličnost. Zatim posle uvoda govori tako da svojim hvaliocima otkriva svoju vlastitu mudrost, i pritom ponekad sastavi veoma dugačak spis. Ili zar ti se ovakva stvar čini da je nešto drugo nego pisana beseda?

FEDAR: Meni bar ne.

SOKRAT: Ako se, dakle, ova beseda održi, njen sastavljač odlazi radostan s pozornice; ako li se izbriše, i od njegova spisivanja beseda i spisateljskog dostojanstva ne bude ništa, žalosti se on sam i njegovi prijatelji.

FEDAR: Te još kako.

SOKRAT: Očevidno, ne kao oni koji onaj posao preziru, nego kao oni koji mu se čude.

FEDAR: Dabome.

SOKRAT: A što? Kad kakav besednik ili kralj dospe dotle da steče ugled Likurga ili Solona ili Darija, pa se kao pisac beseda obesmrti u državi, zar on sam ne misli o sebi da još za života liči na boga, a potonji naraštaji to isto misle o njemu razgledajući njegove spise?

FEDAR: Te još kako.

SOKRAT: Misliš li, dakle, da koji od takvih ljudi, pa bio on ne znam u kolikoj meri neljubazan prema Lisiji, prigovara njemu baš to što piše besede?

FEDAR: To nije verovatno bar po onome što ti kažeš, jer bi time, kako se čini, prigovarao svojoj vlastitoj sklonosti.

b) Dokaz da se retorika, da bi imala umetničko obeležje, mora osnivati na istini i filosofiji

XL

SOKRAT: Ovo je, dakle, svakome jasno da pisanje beseda bar po sebi nije nikakva sramota.

FEDAR: Nego?

SOKRAT: Tek ono je, po mom mišljenju, sramotno ako se ne govori i ne piše lepo, nego sramotno i ružno.

FEDAR: Očevidno je.

SOKRAT: Pa u čemu se sastoji lepo i nelepo pisanje? Treba li, Fedre, da o tome ispitamo Lisiju ili koga drugog koji je ikad nešto pisao ili će pisati, bio to politički spis ili nepolitički, u vezanoj besedi kao pesnik ili u nevezanoj kao prozni pisac?

FEDAR: Pitaš me treba li? Ta radi čega bi ko, da tako kažem, živeo, ako ne bi radi takvih uživanja? Jer zacemento ne bi živeo radi onih za koje treba već unapred da oseća nezadovoljstvo ili da ih i ne uživa, a to je slučaj gotovo kod svih telesnih uživanja; zato su i s pravom nazvana ropska.

SOKRAT: Dokoni smo, čini mi se. I u isti mah čini mi se da nas i cvrčci posmatraju, koji nam po svom običaju o podnevnoj žezi nad glavama pocvrkuju i među sobom se razgovaraju. Kad bi, dakle, primetili da se i nas dvojica kao većina ljudi u podnevnom času ne razgovaramo, nego da dremamo i da su nas očarali zbog tromosti našega duha, oni bi nam se s pravom podsmevali i mislili da su se nekakvi robovi svrnuli k

njima na odmorište i da spavamo kao stado ovaca plandujući oko ovoga izvora. Ako li vide gde se razgovaramo i da neočarani mimo njih brodimo, kao brodari mimo Sirene, odmah će nam se zadiviti i dati nam onaj dar što su ga dobili od bogova da ga dele ljudima.

XLI

FEDAR: Imaju li zaista kakav? Jer, čini mi se, o tome još ništa nisam čuo.

SOKRAT: Zaista, čoveku koji voli Muze ne dostoji se da o takvim stvarima ništa nije čuo. Priča se da su to nekad bili ljudi, u vreme kad se Muze još nisu rodile. A kad su Muze došle na svet i zabrujala pesma, neki su se od tadašnjih ljudi oduševili od miline, tako da pevajući nisu marili ni za jelo ni za piće, pa su poumirali i ne znajući se. Od njih se potom rađa rod cvrčaka, koj je od Muza dobio taj slavni dar da ne treba hrane kad se rodi, nego bez hrane i pića da odmah peva, dok ne umre, i zatim da dođe k Muzama i da ih izvešćuje koji od ovdašnjih ljudi koju poštuje. Terpsihoru, na primer, izvešćuju o onima koji su joj odavali poštu igrom, da im bolje omile, a Eratu o onima koji su je poštovali ljubavnim pesmama, pa tako i ostale o onom čime se kojoj odaje pošta. A najstarijoj, Kaliopi, i najbližoj posle nje, Uraniji, saopštavaju one koji svoj život provode baveći se filosofijom i poštuju njihovu muzičku umetnost, jer ove se od Muza najviše zanimaju nebom i božanskim i ljudskim govorima, i njihov glas je najlepší. S mnogih razloga, dakle, zaista treba da o nečemu govorimo i da ne spavamo preko podneva.

FEDAR: Dabome, treba da govorimo.

XLII

SOKRAT: Ono, dakle, što malopre naumismo razmotriti, kako dolikuje da se govori i piše i kako ne, treba da razmatramo.

FEDAR: Očevidno.

SOKRAT: Ne sastoji li se, dakle, nužan uslov za ono što treba da bude lepo i valjano rečeno u tome da se duša onoga koji govori razumeva u istinu onih stvari o kojima želi da govori?

FEDAR: Što se tiče toga, dragi Sokrate, slušao sam da onome ko namerava da postane govornik nije potrebno da uči ono što je zaista pravedno, nego samo ono što se sviđa množini koja će rešavati; a isto tako ni ono što je zaista dobro ili lepo, nego ono što će se samo činiti da je takvo, jer na tome se, kažu, osniva nagovaranje, a ne na istini.

SOKRAT: Ne treba, Fedre, prosto odbaciti reč koju rekoše mudri ljudi, nego treba ispitati nije li njome rečeno što o čemu vredi govoriti. Ali ni ono što je sada rečeno ne treba pustiti iz vida.

FEDAR: Pravo govoriš.

SOKRAT: A mi to ovako ogledajmo!

FEDAR: Kako?

SOKRAT: Kad bih te ja nagovarao da se braniš od neprijatelja i da radi toga nabaviš konja, a obojica se ne bismo razumevali u konja, nego bih slučajno znao o tebi samo toliko da Fedar od pitomih životinja smatra za konja onu koja ima najveće uši.

FEDAR: Smešno bi to bilo, Sokrate.

SOKRAT: Još ne bi! Ali kad bih te ozbiljno uveravao besedom sastavljenom u pohvalu magarcu, nazivajući ga konjem i tvrdeći da ta životinja sasvim zaslužuje da je čovek ima ne samo kod kuće nego i u ratu, da je prikladna da se na njoj vojuje i da je podesna i za nošenje prtljaga i korisna za mnoge druge stvari.

FEDAR: To bi jamačno bilo sasvim smešno.

SOKRAT: A zar nije bolje da je prijatelj smešan nego da je opasan i neprijateljski raspoložen?

FEDAR: Čini se.

SOKRAT: Kada bi, dakle, vešt besednik, koji ne zna šta je dobro a šta je zlo, našao isto takvu državu, pa je uveravao, ne sastavljajući pohvalu o magarećoj senci kao da je konj, nego o zlu kao da je dobro, pa proučio šta se množini sviđa i nagovorio je da radi zlo mesto dobra, kakav misliš da će posle toga plod žeti besedništvo od onoga što je sejalo?

FEDAR: Bar ne onakav kakav sasvim dolikuje.

XLIII

SOKRAT: Nismo li možda, dobri moj, grublje nego što treba obrugali besedničku umetnost? A ona bi možda odgovorila: Šta brbljate, čudnovati ljudi? Ta ja nikoga ko ne poznaje istinu ne primoravam da uči govoriti, nego ako moj savet nešto vredi, tek tada dobiva mene ko je stekao ono poznavanje. Ali time se ponosim da bez mene ni onaj koji poznaje istinu nikako neće biti sposobniji da umetnički nagovara.

FEDAR: Zar neće imati pravo kad tako tvrdi?

SOKRAT: Hoće, ako joj presudni razlozi koji nam prilaze potvrde da je ona umetnost: jer, čini mi se da slušam gde nam pristupaju nekakvi razlozi i svedoče da laže i da nije nikakva umetnost, nego neumetnička zanatska okretnost. A prave besedničke umetnosti, kaže Lakonac, bez poznavanja istine niti ima niti će ikada biti.

FEDAR: Ti su nam razlozi potrebni, Sokrate; dovedi ih, dakle, samo i ispituj šta i kako govore.

SOKRAT: Prilazite, blagorodni pitomci, i uverite Fedra, oca lepe dece da, ako se ne bude dovoljno bavio filosofijom, nikad neće biti ni sposoban da govori ma o čemu. Neka vam odgovara Fedar.

FEDAR: Pitajte.

SOKRAT: Ne bi li, dakle, uopšte besedništvo bilo neko vođenje duše rečima, ne samo na sudilištva i svima drugim javnim skupovima nego i u privatnim krugovima, i to isto kad je reč i o malenim i o velikim stvarima; i lep glas koji ono, pravilno

primenjeno, stiće nije nimalo veći, bile u pitanju važne ili neznatne stvari? Ili kako si ti o tome slušao?

FEDAR: Ne, Diva mi, nisam sasvim tako, nego ponajviše kako se umešno govori i piše u parnicama i kako se govori u skupštinama. Inače nisam ništa slušao.

SOKRAT: Jesi li, dakle, čuo samo za Nestorova i Odisejeva uputstva u besedništvu, što su ih oni pred Ilijem u dokolici napisali, a za Palamedova nisi čuo?

FEDAR: Nisam, Diva mi, ni za Nestorova, osim ako Gorgiju ne gradiš nekakvim Nestorom, ili Trasimaha i Teodora nekakvim Odisejem.

XLIV

SOKRAT: Možda. Ali ostavimo ove, nego reci mi šta na sudovima rade parničari? Ne prepiru li se, ili šta da kažemo?

FEDAR: Baš to rade.

SOKRAT: O onom što je pravedno i onom što je nepravedno.

FEDAR: Da.

SOKRAT: Zar neće onaj ko to umešno radi učiniti da se ista stvar istim ljudima pojavi kao pravedna, a zatim, kad htedne, kao nepravedna?

FEDAR: Pa da.

SOKRAT: I u skupštinskom govoru da se građanima isto čini čas kao dobro, a čas opet kao suprotno?

FEDAR: Tako je.

SOKRAT: Ne znamo li da je elejski Palamed umešnim govorom postizao takav uspeh da se slušaocima isto činilo i kao slično i kao različno, i kao jedno i kao mnogo, i da miruje i da se opet kreće?

FEDAR: Još kako.

SOKRAT: Ne pojavljuje se umešnost u protivrečenju, dakle, samo na sudovima i u skupštinskim govorima, nego bi ona, kako se čini, u svemu što se govori bila neka jedina umetnost kojom će neko moći sve izjednačiti sa svačim što se može i sa čim se može, i, što drugi ko izjednačuje i sakriva, iznositi na svetlost.

FEDAR: Kako to misliš?

SOKRAT: To bi se, mislim, ako ispitujemo, moglo pokazati ovako. Ima li zavaravanja više u stvarima koje se mnogo razlikuju ili u onima koje se razlikuju malo?

FEDAR: U onima koje se razlikuju malo.

SOKRAT: Ali ćeš postepenim prelaženjima neprimetnije doći na suprotno nego velikim.

FEDAR: Kako ne.

SOKRAT: Zato onaj ko namerava da zavarava drugoga, a sam da ne bude prevaren, treba tačno da raspoznaje sličnost stvari i njihovu nesličnost.

FEDAR: Razume se da treba.

SOKRAT: Hoće li, dakle, biti sposoban da, ako i ne poznaje istinu svake stvari, na drugim stvarima pouzdano raspoznaje malu i veliku sličnost onoga što ne poznaje.

FEDAR: To je nemoguće.

SOKRAT: Očevidno je, dakle, da se u one koji sa svojim suđenjima promaše istinu pa se daju zavarati, to zavaravanje uvuklo zbog nekih sličnosti.

FEDAR: Da, dešava se tako.

SOKRAT: Je li, dakle, moguće da neko bude umetnik u tome da postepenim prelaženjima na osnovu sličnosti od istine svaki put odvodi na ono što je njoj suprotno, ili da se sam čuva od toga, ako nije stekao znanje o tome šta je koja stvar u stvarnosti?

FEDAR: Nikada.

SOKRAT: Umetnost beseđenja, dakle, prijatelju moj, onaj ko ne poznaje istinu nego lovi samo mnenja, doneće nekako smešnu, kako se čini, i lišenu umetnosti.

FEDAR: Tako se čini.

c) Raspravljanje o besedama u prvom delu s obzirom na njihov
umetnički sklad

XLV

SOKRAT: Hoćeš li, dakle, da na Lisijinoj besedi, koju носиš sobom, i na onima koje izgovorismo da razmotrimo nešto od onoga što smo nazvali umešnim i neumešnim?

FEDAR: Radije nego išta; ta sada nekako prazno govorimo, jer nemamo prikladnih primera.

SOKRAT: I zaista nekom srećom, kako se čini, izgovorene su obadve besede, a one daju primer kako bi neko ko poznaje istinu u svojim besedama zbijao šalu sa slušaocima i zaveo ih. I ja za to Fedre, svaljujem krivicu na bogove ovoga mesta. Možda su nas, uostalom, i proroci Muza, pevači pod našom glavom, zadahnuli tim dahom, jer ja bar nemam nikakva dela u kakvoj umetnosti govorenja.

FEDAR: Neka bude kako govoriš. Samo razjasni što kažeš!

SOKRAT: Dede pročitaj mi početak Lisijine besede!

FEDAR: "O mojim si stvarima obavešten, i čuo si kako mislim da nam je korsno ako se ovo dogodi. A nadam se da mi se neće uskratiti ono što molim, jer baš nisam zaljubljen u tebe. Jer ljubavnici se kaju -"

SOKRAT: Prestani! U čemu, dakle, ovaj greši i neumetnički postupi, o tome treba govoriti. Nije li tako?

FEDAR: Jeste.

XLVI

SOKRAT: Nije li svakome bar to jasno da se u nečemu od toga slažemo, a u nečemu ne slažemo.

FEDAR: Čini mi se da razumem smisao tvoga pitanja, ali kaži još jasnije!

SOKRAT: Kada ko izreče reč "železo" ili "srebro", ne mislimo li svi na isto?

FEDAR: Još kako.

SOKRAT: A šta kad ko reče "pravedno" ili "dobro"? Ne zanosi li se jedan ovamo, drugi tamo, i nismo li nesložni među sobom i sami u sebi?

FEDAR: Dabome.

SOKRAT: U jednome se, dakle, slažemo, a u drugome ne slažemo.

FEDAR: U čemu nas je, dakle, od ovoga dvojega lakše obmanuti, i u čemu besedništvo više može?

SOKRAT: Očevidno u onom gde se kolebamo. Onaj, dakle, koji hoće da se bavi besedništvom, taj najpre treba metodički da izvede tu razliku i da nađe obeležje svake od dveju vrsta, u kojoj se gomila mora da koleba i u kojoj ne mora.

FEDAR: Lepu bi, zaista, Sokrate, razliku shvatio ko bi to našao.

SOKRAT: Zatim, po mom mišljenju, u svakom pojedinom slučaju koji mu se javi ne sme da previdi, nego treba oštro da zapaža kojoj vrsti pripada predmet o kome namerava govoriti.

FEDAR: Dabome.

SOKRAT: Šta, dakle? Hoćemo li za Erotu reći da je on jedna od višeznačnih ili nevišeznačnih stvari?

FEDAR: Zacelo jedna od višeznačnih. Ili misliš li da bi ti inače slobodno bilo za njega utvrditi što si baš malopre utvrdio, da je on šteta i za ljubljenika i za ljubavnika, i zatim opet da je on jedno od najvećih dobara?

SOKRAT: Veoma dobro govoriš. Nego reci i ovo – jer zbog svoga zanosa ne sećam se više tačno – da li sam objasnio ljubav u početku svoje besede?

FEDAR: Jesi, Diva mi, da ne možeš bolje.

SOKRAT: E, koliko li većim umetnicima u бесеđenju nazivaš Nimfe, kćeri Ahelojeve, i Pana, sina Hermova, od Lisije, sina Kefalova! Ili ja nemam pravo, te nas je i Lisija u početku besede o ljubavi primorao da Erota uzmemo kao nešto određeno stvarno, kako je sam hteo, pa je prema tome udesio celu svoju ostalu besedu i dovršio? Hoćeš li da još jednom pročitamo početak?

FEDAR: Ako se tebi hoće. Ali onoga što tražiš nema ovde.

SOKRAT: Čitaj, da čujem njega sama!

XLVII

FEDAR: "O mojim si stvarima obavešten i čuo si kako mislim da nam je korisno ako se ovo dogodi. A nadam se da mi se neće uskratiti ono što molim, jer baš nisam zaljubljen u tebe. Jer, ljubavnici se kaju za svoje milošte, čim je zadovoljena njihova požuda".

SOKRAT: Zaista, čini mi se da ovaj ni izdaleka ne daje ono što tražimo, jer ne od početka nego s kraja, u obrnutom pravcu, pokušava da prepliva besedu, i počinje onim što bi ljubavnik rekao svome ljubljeniku na svršetku. Ili ne rekoh pravo, Fedre, mila glavo?

FEDAR: Jeste zaista, Sokrate, svršetak, o čemu on govori.

SOKRAT: A kako stoji stvar s ostalim? Zar ti se ne čini da su rečenice u besedi porazbacane? Ili da li ti je jasno da je ono što je rečeno na drugom mestu po nekoj nužnosti postavljeno na drugom mestu, ili koja druga misao? Jer meni se, koji se u to

nimalo ne razumem, učinilo da je pisac s priličnom smelošću izrekao ono što mu se nametalo. A poznaješ li ti kakvo pravilo o pisanju besede, po kome je ovaj to ovakvim redom postavio jedno za drugim?

FEDAR: Ti si isuviše ljubazan kad misliš da sam ja sposoban da njegov spis posebno ocenjujem!

SOKRAT: Ali ćeš, mislim, priznati mi bar ovo: svaka beseda mora biti sastavljena kao živo biće, mora imati svoje vlastito telo, tako da nije ni bez glave ni bez noge, nego da ima i trup i udove, a pisana onako kako dolikuje jedan drugome i celini.

FEDAR: Ta kako ne?

SOKRAT: Ogleđaj, dakle, besedu tvoga prijatelja da li je takva ili drukčija, pa ćeš naći da se ni u čemu ne razlikuje od onoga natpisa za koji neki kažu da je napisan na grobu Mide Frižanina.

FEDAR: Kakav je to natpis, i šta je s njim?

SOKRAT: Evo ti ga:

Tučana devojka ja sam i ležim na Midinu grobu,
dokle voda još teče i rastu visoka drveta,
uvek ostajuć' ovde na mnogo žaljenoj humci,
svakome putniku javljam da ovde je
Mida pogreben.

A da se ništa ne razlikuje da li se što u ovom natpisu govori kao prvo ili kao poslednje, valjda primećuješ, kako mislim.

FEDAR: Ismejavaš našu besedu, Sokrate.

XLVIII

SOKRAT: Ostavimo, dakle, to, da se ti ne srdiš; a ipak mi se čini da u njemu ima dovoljno primera koje bi čovek mogao posmatrati i njima se koristiti da ni u kom slučaju ne pokušava ugledati se na njih. Nego pristupimo drugim besedama. Jer,

kako mi se čini, u njima beše nešto o čemu treba da povedu računa oni koji hoće da o besedama razmišljaju.

FEDAR: Na šta to misliš?

SOKRAT: Behu, ako se ne varam, jedan drugom suprotni, jer u jednom se tvrdilo da treba ugađati onom ko ljubi, a u drugom onom ko ne ljubi.

FEDAR: I to odlučno.

SOKRAT: Mišljah da ćeš reći po istini: "zaneseno". Nego što sam tražio, baš je to. Ustvrdili smo, naime, da je ljubav nekakav zanos. Zar ne?

FEDAR: Da.

SOKRAT: A zanosa da imaju dve vrste, od kojih su jednoj uzrok ljudske bolesti, a druga je posledica božje izmene običnoga stanja.

FEDAR: Razume se.

SOKRAT: A božanski zanos prema četvorici bogova razdelili smo na četiri dela, time što smo proročko zadahnuće pripisali Apolonu, misterijsko-sveštencički zanos Dionisu, pesnički Muzama, i četvrti, ljubavni, koji dolazi od Afrodite i Erota, obeležili smo kao najbolji; i dok smo, ne znam kako, duhom slikali ljubavnu strast, pri čemu smo ponekad možda pogodili koju istinu, a ponekad i u drugom pravcu s puta skrenuli, smešali smo ne sasvim neverovatnu besedu i za šalu čedno i pobožno sastavili neku mitsku himnu u slavu mome i tvome gospodaru Erotu, o Fedre, zaštitniku lepih dečaka.

FEDAR: Himnu koju meni baš nije bilo neprijatno čuti.

XLIX

SOKRAT: Ovo, dakle, uzmimo odande kako je beseda od kuđenja mogla preći na hvaljenje.

FEDAR: Ta kako to misliš?

SOKRAT: Meni se čini da je ostalo ustvari izrečeno samo za šalu, ili kako su u neku ruku slučajno upotrebljene dve vrste postupka u mojim besedama, ne bi bilo neprijatno kad bi ko mogao da njihov značaj shvati s tehničke strane.

FEDAR: Ta koje su to dve vrste?

SOKRAT: U jedan pojam obuhvatnim pogledom sastaviti ono što je kojekuda razasuto, da bi onaj ko svaki put želi da poučava objasnio svoj predmet tačnom definicijom u pojedinom slučaju; kao što je maločas utvrđen pojam ljubavi, bilo dobro ili zlo govoreno. Bar jasnost i besprotivrečnost svojih izvođenja beseda je time postigla.

FEDAR: A šta nazivaš drugom vrstom, Sokrate?

SOKRAT: Da se isto tako po vrstama može rastaviti, i to ud po ud, onako kako je postao, a ne pokušavati razbiti ikoji deo, kao što čini loš kuvar. Nego, kao što su malopre obe naše besede bezumno stanje duše zajednički uzele kao glavni pojam, i kao što iz jednoga tela izrastu dve polovine te imaju slične nazive, pa se jedna zove leva a druga desna, tako su obe besede i bezumlje uzele kao jedan jedini pojam u nama: jedan koji je rastavljao levu polovinu nije prestao da je opet rastavlja pre nego što je u njoj našao takozvanu levačku ljubav, koju je sasvim s pravom izružio; a drugi nas je doveo zanosu na desnoj strani, i kad je našao i pokazao onu, doduše, istoimenu, ali opet neku božanstvenu ljubav, pohvalio ju je kao izvor naših najvećih dobara.

FEDAR: Sasvim po istini govoriš.

d) Dijalektika i retorika

L

SOKRAT: Tim rastavljanjima i sastavljanjima ja sam i sam prijatelj, Fedre, da mogu govoriti i misliti; i ako pomislim da je ko drugi sposoban da posmatra jedno i mnogo u njihovu prirodnom odnosu, za tim idem i koračam "kao za božanskim tragom". Pa i za

one koji to mogu da čine imamo ime, za koje bog zna da li je pravilno ili nije: ja ih u svakom slučaju nazivam dosad dijalektičarima. A one koji su ovo sadašnje naučili od tebe i Lisije kaži kako treba nazvati. Ili je to ona veština govorenja kojom se služe Trasimah i drugi i time postali mudri da sami govore i uče tome druge, kojima se hoće da im nose poklone kao kraljevima?

FEDAR: Oni su, doduše, kraljevski ljudi, ali se ipak ne razumeju u ono za što pitaš. Ali se bar meni čini da ovu vrstu pravo nazivaš, nazivajući je dijalektikom; ali za retorstvo čini mi se da nam još izmiče.

SOKRAT: Kako veliš? To bi po svoj prilici bilo nešto lepo što je lišeno onoga pa se ipak veštinom stiče. Nikako ga ne smemo zanemariti, ni ti ni ja, nego treba kazati šta li je ono što preostaje od besedništva.

FEDAR: Zacelo veoma mnogo, Sokrate, što se nalazi u spisima o besedništvu.

e) Majstorije u koje se retori suviše uzdaju ne čine suštine besedničke umetnosti

LI

SOKRAT: Baš je lepo što si me na to podsetio. Za uvod najpre mislim da ga treba govoriti u početku besede. Te stvari zoveš – zar ne? – ukrasima veštine.

FEDAR: Da.

SOKRAT: Što se tiče drugoga, to je neko pripovedanje i zatim svedočanstvo, treće su dokazi, a četvrto su razlozi verovatnosti; a i o potvrđivanju i o sporednom potvrđivanju govori, mislim, onaj odlični učitelj besedništva iz Bizantije.

FEDAR: Misliš na valjanoga Teodora?

SOKRAT: Razume se. Zatim o pobijanju i sporednom pobijanju: kako ih treba uređivati pri optužbi i odbrani. Da ne vodimo na sredu divnoga Eueua Paranina, koji je prvi izumeo zavijene nagoveštaje i uzgredne pohvale? A neki kažu da i prigodne prekore

u stihovima uči radi pamćenja, jer je mudar čovek. Tisiju i Gorgiju ostavićemo da spavaju; oni su uvideli da ono što liči na istinu treba ceniti više nego istinu i snagom svojih beseda čine da se maleno pojavljuje kao veliko, a veliko kao maleno, onom što je novo daju obeležje starinskoga, a suprotnom obeležje novoga, i iznašli zbijenost govora i beskonačne dužine izvođenja o svakom predmetu. Kad je ovo jednom od mene čuo Prodik, nasmeja se i reče da je on jedini našao veštinu kakvih beseda treba, a da ne treba ni dugačkih ni kratkih, nego srednjih.

FEDAR: Premudro, Prodiče!

SOKRAT: A Hipiju ne spominjemo? Pa mislim da se i starac iz Elide s njime složio.

FEDAR: A zašto ne?

SOKRAT: A kako ćemo obeležiti Polov besednički muzej: diplasiologiju i gnomologiju i ikonologiju i one reči koje mu je Likimnije poklonio zbog gizdanja leporekosti?

FEDAR: A zar nije više takvih stvari, Sokrate, našao već Protagora?

SOKRAT: Neku pravilnost jezika, sinko, i mnoge druge lepe stvari; ali u veštini govora koji izazivaju sažaljenje i navlače na starost i siromaštvo, čini mi se da je odnela pobedu snaga Halkedonjaninova. U isti mah čovek se izveštio i u tome da mnoge duše rasrdi i da rasrđene opet svojim čarima utiša, kao što reče; i da sumnjiči i da uništi razloge za sumnjičenje kako mu drago bio je veoma sposoban. A što se tiče svršetka besede, čini mi se da su svi imali jednako mišljenje o tome, pa mu jedini nadevaju ime epanod (osvrt), a drugi ovo ili ono.

FEDAR: Misliš na ono da besednik na svršetku ukratko podseti slušaoce na pojedine glavne tačke o kojima se govorilo.

SOKRAT: Na to mislim, kao i na ono što ti još umeš da kažeš o veštini govorenja.

FEDAR: Samo sitnice i o čemu ne vredi govoriti.

SOKRAT: Ostavimo sitnice, nego ovo na svetlosti bolje ogledajmo, koju snagu veština ima i kada.

FEDAR: I te kako jaku, Sokrate, bar u narodnim skupštinama.

SOKRAT: Zacelo. Ali, dragoviću, ogledaj i ti da li se i tebi njihov navitak čini redak onako kao meni.

FEDAR: Pokazuj samo.

LII

SOKRAT: Da, kaži mi ovo: kad bi neko prišao tvome prijatelji Eriksimahu ili njegovu ocu Akumenu i rekao: Ja umem svojim sredstvima na telo uticati, tako da ga, ako hoću, mogu grejati i hladiti i, ako mi se sviđa, izazivati povraćanje ili proliv i mnoge druge takve pojave; i kad se u tome razumem, hoću da važim kao lekar i da takvim činim drugoga kome predam znanje o tome – šta misliš da bi mu odgovorili kad bi to čuli?

FEDAR: A šta drugo nego bi ga pitali da li se razume još i u to kod koga i kada sme da sve to primenjuje i do koje mere.

SOKRAT: A kad bi odgovorio: Nipošto, nego smatram da je onaj ko je to od mene naučio sam sposoban da čini ono što me pitaš.

FEDAR: Tada bi zacelo rekli: Taj čovek je lud, i kako je o tome doznao nešto iz neke knjige ili se namerio na nekakve lekove, on sebi uobražava da je lekar, mada se nimalo ne razume u lekarsku veštinu.

SOKRAT: Ili uzmi ovo: kad bi neko prišao Sofoklu ili Euripidu i rekao da o malenoj stvari ume sastavljati sasvim dugačke govore, a o velikoj sasvim kratke i, kad ga je volja, onakve koji izazivaju sažaljenje, pa zatim opet strašne i pretljive, i još koješta, pa mislio, kad to uči, da daje znanje o pevanju tragedija?

FEDAR: I ovi, Sokrate, mislim da bi se smejali onome koji bi mislio da je tragedija nešto drugo nego li prikladan sastav delova koji se slažu jedan sa drugim i sa celinom.

SOKRAT: Ali bar ga ne bi, mislim, prostački psovali, nego kao muzičar kad se nameri na čoveka koji sebi uobražava da se razume u harmoniji, zato što bašume žicu zategnuti da joj glas bude što tanju ili krupniji, ne bi gnevno rekao: "Kukavče, lud si", nego bi kao muzičar blaži rekao: "Dragi moj, onaj ko hoće da se razume u harmoniji treba dabome dai to zna, ali ništa ne smeta da onaj koje u tvome položaju ni najmanje ne razume od harmonije, jer ti imaš samo nužna prethodna znanja o harmoniji, ali se ne razumeš u samu harmoniju."

FEDAR: Sasvim tako.

SOKRAT: Ne bi li, dakle, i Sofokle onome ko bi se pred njim razmetao odgovorio: "Ti umeš samo ono što je potrebno za tragediju, ali ne nju samu"; i Akumen: "Ti se razumeš u ono što je potrebno za lekarsku veštinu, ali ne i u njoj samoj".

FEDAR: Svakako.

LIII

SOKRAT: A šta? Dasu slatkoreki Adrast ili Perikle čuli za ona prelepa besednička sredstva što ih baš sad razmatrasmo, za brahiologije i ikonologije i sveono drugo što smo razmotrili i rekli da još treba ogledati na svetlosti, bi li oni srdito, kao ja i ti, iz grubosti kazali koju neučtivu reč protiv ljudi koji su ono napisali i uče kao uputstvo u besedništvo, ili bi nas, kao pametniji od nas, obojicu ukorili i rekli: "Fedre i Sokrate, ne treba se ljutiti nego praštati ako se neki ljudi ne razumeju u dijalektiku i ne mogu da odrede šta je u stvari besedništvo, a zbog toga stanja, zato što su imali samo potrebna znanja o besedničkoj veštini, pomislili su da su pronašli besedništvo i sebi uobražavaju da su, time što su druge učili, ove na savršen način uputili u besedništvo; a kako se svaka pojedinost na uverljiv način izgovori i kako se delovi sastavljaju u celinu, za tu malenkost trebalo bi da se sami njihovi učenici postaraju u svojim govorima."

FEDAR: Ali zaista, Sokrate, čini mi se da tako otprilike stoji stvar s umetnošću koju ti ljudi uče i pišu kao besedništvo, i meni se čini da si istinu rekao. Ali onu umetnost koja istinski uči besedništvo i uveravanje kako i odakle bismo je mogli steći?

SOKRAT: S mogućnošću, Fedre, da postaneš savršen takmičar stvar po svoj prilici, a možda čak i nužno, stoji isto onako kao i u drugim oblastima: ako ti je od prirode dana besednička obdarenost, bićeš znamenit besednik, ako se povrh toga latiš učenja i vežbanja; ali ako ti što od ovoga bude nedostajalo, utoliko ćeš biti nesavršen. A koliko u tome ima umetnosti, to se, čini mi se, ne stiče na putu kojim idu Lisija i Trasimah.

FEDAR: Nego na kom?

SOKRAT: Čini mi se nesumnjivo, dragi moj, da je Perikle od svih najsavršeniji postao u besedništvu.

FEDAR: Kako to?

f) Osnovi besedničke umetnosti

LIV

SOKRAT: Svima velikim umetnostima treba oštroumlja i visoka umovanja o prirodi, jer ono uzvišeno mišljenje i u svemu probojna snaga zacelo odavde ulazi u njih, a to je i Perikle bio stekao i dodao svojoj prirodnoj obdarenosti. Jer, kad se namerio, mislim, na Anaksagoru koji je bio takav, on je, pun dubokih umovanja i dostigavši suštinu uma i bezumlja, o čemu je Anaksagora onako opširno govorio, odande preneo u besedništvo ono što mu je bilo korisno.

FEDAR: Kako to misliš?

SOKRAT: S besedničkom umetnošću stvar stoji zacelo isto onako kao i sa lekarskom.

FEDAR: Kako to?

SOKRAT: U jednoj i u drugoj treba razlikovati prirodu, u jednoj prirodu tela, a u drugoj prirodu duše, ako hoćeš ne samo navikom i iskustvom nego veštinom da telo lekovima i hranom isceljuješ i daješ mu snagu, a duši besedama i utvrđenim poslovanjem da daješ rečitost koju mu drago i vrsnoću.

FEDAR: Zacelo, Sokrate, stvar tako stoji.

SOKRAT: Misliš li da je moguće kako treba poznavati prirodu duše bez poznavanja prirode vasiona?

FEDAR: Bar ako treba u neku ruku verovati Hipokratu, potomku Asklepijevića, ne može se ni priroda tela poznati bez toga postupka.

SOKRAT: On to s pravom tvrdi, dragi prijatelju. Ali osim Hipokrata treba pitati i razum i posmatrati da li se on s time slaže.

FEDAR: Priznajem.

LV

SOKRAT: A ti gledaj šta o prirodi tvrde Hipokrat i pravi razum. Ne treba li prirodu ma koje stvari ogledati ovako? Pre svega, da li je prosto ili mnogovrsno ono u čemu sami hoćemo da budemo umešni i sposobni da i drugoga takvim činimo; zatim – ako je stvar prosta – ispitati kakvu snagu ima po sebi ili da utiče na nešto ili da prima čije uticaje; ako li ima više vrsta, treba li ih nabrojiti i, kao ranije prostu stvar, tako isto razmotriti svaku pojedinu: na što ona po svojoj prirodi utiče i s koje strane prima uticaje?

FEDAR: Tako se čini, Sokrate.

SOKRAT: Postupak bez toga bar bi ličio na hod slepca; ali onaj koji se nekom stvari umešno bavi nikako se neće smeti upoređivati sa slepcem ni sa glumcem; štaviše, očevidno je da će onaj ko nekoga umešno upućuje u besedništvo tačno mu objasniti pravu suštinu onoga na što će besedništvo primeniti: a to će zacelo biti duša.

FEDAR: Da šta?

SOKRAT: Dakle, sva njegova borba uperena je na to; jer on teži da u njoj stvori uverenje. Zar ne?

FEDAR: Da.

SOKRAT: Prema tome očividno je da će Trasimah i svaki drugi koji revnosno daje uputstva u besedništvo, najpre sa svom tačnošću dušu opisati i zorno pretstaviti da li je duša istovrsno jedinstvo ili je kao telo mnogovrsna, jer to zovemo objašnjenjem njene suštine.

FEDAR: Sasvim je tako.

SOKRAT: A drugo, na što i kako ona utiče po svojoj prirodi i kakve prima uticaje i odakle.

FEDAR: Da, da.

SOKRAT: A treće, kad razredi vrste beseda i vrste duše i njihova stanja, ogledaće uzroke, prilagođavajući jedno drugome i pokazujući s kojega se razloga jedna takva i takva duša izvesnim besedama može uveravati, a druga ne može. U svakom slučaju, dragi moj, što bude na drugi način razlagano ili govoreno nikad neće biti govoreno ili pisano ni što drugo ni ovo. Ali sadašnji pisci udžbenika za besedništvo, koje si ti slušao, lukavi su i taje, mada dušu sasvim dobro poznaju. Zato, pre nego na ovaj način budu govorili i pisali, nemojmo im verovati da pišu po umetničkim pravilima.

FEDAR: Na koji to način?

SOKRAT: Same reči nije lako reći; ali kako treba pisati, ako neko želi da piše po umetničkim pravilima koliko je god moguće, to ću kazati.

FEDAR: Govori, dakle.

LVI

SOKRAT: Kako se značaj besede sastoji u vođenju duše, mora onaj ko želi da bude sposoban besednik znati koliko vrsta duša ima. Ima ih, dakle, toliko i toliko, pa takvih i takvih, na osnovu čega jedni ljudi postaju ovakvi, a drugi onakvi. Kad se to razredi, ima opet beseda toliko i toliko vrsta, a svaka je takva i takva. A ovakvi ljudi ovakvim besedama s navedenog uzroka lako se mogu nagovoriti na radnje ovakve vrste, a onakvi zbog te okolnosti teško.

Razume se, onaj ko je to dovoljno shvatio, i kad potom vidi kako se stvar u praktičnom životu nalazi i dešava, treba da ima snage da je oštrim poimanjem prati: inače mu ništa više ne koriste pravila što ih je slušao kad je učio. A kad bude dovoljno sposoban da kaže kakav se čovek kakvim besedama uverava, i kad mogne, ako mu neko pristupi, da ga do kraja prozre i oceni: "Onakav čovek i onakva priroda, o kojoj je tada bilo reči, sada se stvarno nalazi preda mnom, i njoj treba prići ovakvim besedama na ovakav način da je nagovorim na ovo", – a kad sve to već ima, pa još ume da pogodi pravo vreme kada treba besediti, a kada prestati, i kad opet mogne razlikovati kratke i ganutljive i preterane besede i sve pojedine oblike besede, i kad je za njih podesna prilika, a kad nije, tada je uputstvo lepo i savršeno izrađeno, a pre nije. Ali propusti li samo nešto od toga kao besednik ili učitelj ili pisac, a ipak ustvrdi da besedi pravilno, imaće pravo onaj ko mu ne veruje. "Kako, dakle?", pitaće možda naš pisac, "Fedre i Sokrate, čini li vam se tako?" Ili se treba zadovoljiti drukčije pisanim uputstvom u besedništvo?

FEDAR: Ne može, Sokrate, nikako biti drukčije, a ipak se zadatak ne čini lak.

SOKRAT: Istinu govoriš. Zato svaku besedu treba okretati i gore i dole i ogledati da li se gde god pokazuje kakav lakši i kraći put k njoj, da se ne udara uzalud putem dugačkim i krševitim, kad se može kratkim i ravnim. Nego ako znaš kakvu pomoć koju si čuo od Lisije ili od koga drugog, sećaj se i pokušaj je kazati.

FEDAR: Što se tiče samo pokušaja, znao bih, ali sada ovako ne umem baš ništa da kažem.

SOKRAT: Želiš da ja kažem koju reč što sam je čuo od nekih koji se time bave?

FEDAR: Da šta?

SOKRAT: Govori se, dabome, Fedre, da je pravo da i kurjak – dobije svog branioca.

FEDAR: Pa i ti postupi tako!

LVII

SOKRAT: Oni tvrde: stvar ne treba nimalo onako veličati ni izdaleka je izvoditi dugačkim okolišenjima. Jer, kao što smo već rekli, u početku ovoga razlaganja, baš nimalo istine o pravednim ili dobrim stvarima, ili o ljudima koji su takvi po prirodi ili po vaspitanju, ne treba u sebi da ima onaj ko želi da postane odličan besednik. Ta nikome na sudovima baš nimalo nije stalo do istine u tim stvarima, nego samo do onoga što se može verovati. A ovo je prividno, i na to treba da obraća svoju pažnju onaj ko želi da besedi pravilno. Jer, ponekad ne treba iznositi ni ono što se zaista dogodilo, ako nije verovatno da se zbililo, nego samo ono što liči na istinu, kako u optužbi tako i u odbrani. I uopšte onaj ko besedi svakako treba da kao tačku za pravac uzima ono što liči na istinu, a s istinom često da se oprost. Jer, ako se to dešava kroz celu besedu, time su ispunjeni svi zahtevi umetnosti.

FEDAR: Isto si, Sokrate, izveo što govore oni koji se grade da su umetnici u besedama. Ta setih se da smo se u pređašnjem dotakli takve stvari; ali to se čini veoma važno onima koji se time bave.

SOKRAT: Ta baš si Tisiju tačno proučio. Neka nam, dakle, Tisija kaže i to da li on pod onim što liči na istinu podrazumeva nešto drugo nego ono što se sviđa gomili.

FEDAR: Ta šta bi drugo?

SOKRAT: Izumeo je, kako se čini, mudro i u isti mah napisao ovo: "Ako kakav slab ali hrabar čovek izbije jaka i plašljiva i uzme mu ogrtač ili što drugo, pa ga zato dovedu na sud, tada nijedan od njih ne sme govoriti istinu, nego onaj plašljivi treba tvrditi da ga onaj hrabri nije istukao sam, a ovaj treba dokazivati da su bili sami, ali da se uvek drži onoga: kako bih se ja ovakav usudio da dirnem u onakva? A drugi neće priznati svoju plašljivost, nego će pokušavati da nešto drugo slaže i time će možda na neki način svom protivniku dati u ruke nepobitan dokaz. Pa tako otprilike i u drugim prilikama stoji stvar s onim što se umešno govori. Zar ne, Fedre?"

FEDAR: Pa da.

SOKRAT: Ej! Čini se da je izvanredno skrovitu tajnu otkrio u svojoj veštini Tisija ili drugi bio ko mu drago i odakle mu drago. Uostalom, dragi prijatelju, treba li da kažemo ovom čveku ili ne.

FEDAR: A šta?

LVIII

SOKRAT: Već davno, Tisija, pre nego što si ti došao ovamo, baš smo mi tvrdili da je ovo što liči na istinu prionulo uz gomilu zbog svoga ličenja na istinu. A što se tiče sličnosti, pokazali smo malopre da ih svugde onaj ko zna istinu najlepše ume nalaziti. Ako ti zato što drugo tvrdiš o besedničkoj umetnosti, slušali bismo; ako ne, verovaćemo onome što smo sada razložili, to jest: ako neko ne nabroji prirodne obdarenosti onih koji će slušati, i ne uzmogne predmete razlikovati po vrstama i jednim pojmom obuhvatiti u svakom pojedinom slučaju, takav nikad neće biti umetnik u oblasti beseda koliko je to čoveku moguće. A te sposobnosti nikad neće steći bez velikog napora. A ovome ne treba da se izlaže razuman čovek zato da govori i saobraća sa ljudima nego da može govoriti samo ono što se dopada bogovima, a i na njihovo zadovoljstvo da u svemu radi po svojoj snazi. Jer zaista, Tisija, – tako kažu ljudi koji su mudriji nego mi – onaj ko ima pameti ne sme misliti na to da ugađa onima koji zajedno s njim robuju, osim uzgredno, nego gospodarima dobrim i dobrog porekla. Stoga se ne začudi, ako je okolišenje dugačko jer radi velikih stvari treba okolišiti, a ne kako se tebi čini. Zaista će, kao što uči naše posmatranje, ako neko ushte, i ovaj drugi uspeh najlepše poteći iz onoga.

FEDAR: Čini mi se da je prelepo govoreno, Sokrate, kad bi ko samo bio sposoban za to.

SOKRAT: Ali lepo je da onaj ko se predaje lepu poslu i pretrpi ono što mu padne u deo da trpi.

FEDAR: Još i kako.

SOKRAT: Dakle, o umetnosti i umetničkim nedostacima u beseđenju neka je dosta.

FEDAR: Razume se.

SOKRAT: O podesnosti i nepodesnosti pisanja, pod kojim bi uslovima ono bilo dobro a pod kojim nepodesno, preostaje još da govorimo. Zar ne?

FEDAR: Da.

2. Šta se iziskuje od pisanja s obzirom na prikladnost

LIX

SOKRAT: Znaš li, dakle, kako ćeš bogu najviše ugoditi svoji pokazivanjem besedništva na delu ili svojim učenjem o besedništvu?

FEDAR: Nikako ne znam. A ti?

SOKRAT: Mogu pripovedati bar jednu priču starih, a istinu znaju samo oni. A kad bismo je sami našli, da li bismo tada još šta marili za tuđa mnjenja?

FEDAR: Smešno pitanje! Nego ono što veliš da si čuo, kazuj.

SOKRAT: Čuo sam, dakle, da je kod Naukratije u Egiptu bio neki od tamošnjih starih bogova, kome je posvećena i sveta ptica, koju nazivaju ibis, a samom bogu ime je Teut. Ovaj je prvi izumeo i broj i račun, geometriju i astronomiju, a osim toga i igru na kamičke i kocke, i naposljetku i pismene znakove. A kao kralj vladao je tada nad celim Egiptom Tam u velikom gradu gornje zemlje, koji Heleni nazivaju egipatskom Tebom, kao što boga nazivaju Amonom. Tamu dođe Teut, pokaže mu svoje veštine i reče da ih treba razdati svima Egipćanima.

Tam upita kakvu korist daje koja veština, a kad ih je Teut redom objašnjavao, ovo je kudio, a ono hvalio, kako bi mu se kad činilo da što lepo ili nelepo govori. A mnogo je, priča se, Tam Teutu o svakoj veštini izrekao i u jednom i u drugom pravcu, a to sve redom napomenuti bilo bi opširno. Ali kad je došao do pismenih znakova, reče Teut: "Ovo znanje, kralju, učiniće da Egipćani budu mudriji i da bolje pamte, jer je nađen lek za pamćenje i za mudrost". Ali Tam odgovori: "Veoma dovitljivi Teute, jedan može da proizvede veštine, a drugi da oceni koliko je u njima štete i koristi za

one koji će se njima služiti. Tako si i ti sada, kao otac pismenih znakova, u dobroj nameri rekao suprotno onome što oni mogu. Oni će, naime, u dušama onih koji ih nauče rađati zaborav zbog nevežbanja pamćenja, jer će ljudi, uzdajući se u pismo, sećanje izazivati spolja stranim znacima, a neće se sećati iznutra samo sobom. Nisi, dakle, izumeo lek za pamćenje, nego za opominjanje, a učenicima nisiš prividnu, a ne istinitu mudrost, jer kad postanu mnogoslušalice bez nastave, uobražavaće sebi da su i sveznalice, iako su većinom neznalice i teško podnošljivi u saobraćaju, jer su postali nazovi-mudraci a ne mudraci.

FEDAR: Sokrate, lako ti smišljaš priče iz Egipta i odakle god hoćeš.

SOKRAT: A ljudi, prijatelju moj, u svetinji Diva dodonskoga rekoše da je prve proročke reči izrekao hrast. Kako, dakle, tadašnji ljudi nisu bili toliko mudri kao vi mladi, njima je u njihovoj bezazlenosti bilo dovoljno da slušaju hrast i kamen, kad bi samo istinu govorili. Ali tebi valjda nije sve jedno ko je onaj ko govori i odakle je. Jer ne gladaš samo na to da li stvar stoji ovako ili drukčije.

FEDAR: S pravom si me ukorio, i meni se čini da stvar s pismom stoji onako kako govori onaj iz Tebe.

LX

SOKRAT: Dakle, onaj ko misli da je u pismenom beleženju ostavio neko učenje o veštini, pa i onaj koga prihvata kao da će iz pismenih znakova proizići nešto jasno i pouzdano, taj je pun nedotupšavnosti i zaista ne razumeva Amonovo proroštvo, misleći da pisane reči imaju još neki drugi smisao nego taj da onoga koji zna potsete na ono o čemu su pisane.

FEDAR: Baš je tako.

SOKRAT: Jer, evo, Fedre, pismo ima u sebi nešto čudnovato, i u tome ono zaista liči na slikarstvo: ta i proizvodi slikarske umetnosti stoje pred nama kao da su živi; ali ako ih nešto upitaš, oni sasvim dostojanstveno ćute. Isti je slučaj i kod slova: čovek bi pomislio da govore kao da nešto razumeju; a ako ih upitaš da shvatiš nešto od onoga što se govori, svagda kazuju samo jedno te isto. A potom: kad su jedanput napisana,

svaka reč tumara ovamo i onamo, isto tako k onima koji je ne razumeju kao i onima kojima nije namenjena, pa se ne zna s kime treba govoriti a s kime ne. A zlostavljena i nepravilno ružena uvek treba roditelja kao pomoćnika: jer sama niti može sebe odbraniti niti sebi pomoći.

FEDAR: I to si sasvim pravo rekao.

SOKRAT: A šta? Drugu reč da ogledamo, ovoj rođenu sestru, ne samo na koji način postaje nego i koliko je po prirodi bolja i moćnija od ove?

FEDAR: Koja je to i kako veliš da postaje?

SOKRAT: Ona koja se s poznavanjem stvari upisuje u dušu onoga koji uči, a ume sama sebe da brani i zna govoriti i ćutati s kojima treba.

FEDAR: Misliš na živu i dušatu reč onoga koji zna, a čija bi se pisana reč mogla s pravom obeležiti kao senka žive.

LXI

SOKRAT: Dabome. Nego odgovori mi na ovo: bi li pametan zemljoradnik ono semenje za koje bi mario i želeo da mu donese roda, ozbiljno leti sejao u Adonidove gradinice i radovao se gledajući kako je ono za osam dana lepo u visinu poraslo, ili bi to radio radi igre i radi praznika, ako bi to uopšte činio; ali bi seme do koga mu je stalo posejao prema zemljoradničkoj veštini onde gde treba i bio zadovoljan ako bi ono što je posejao do osmoga meseca dozrelo.

FEDAR: Tako bi nekako, Sokrate, postupao sa semenom do koga mu je ozbiljno stalo; a s drugim postupio bi samo onako kako ti kažeš.

SOKRAT: I hoćemo li za onoga koji zna šta je pravednost i lepota i dobrota kazati da za obdelavanje svoga semena ima manje pameti nego li zemljoradnik?

FEDAR: Nipošto.

SOKRAT: Dakle, neće li ni to seme ozbiljno sejati kroz trstiku i u crnu vodu pisati rečima koje niti mogu same sebi pomagati niti mogu istinu dovoljno naučiti.

FEDAR: Verovatno je da neće.

SOKRAT: I neće. Nego pismene gradinice, čini mi se, sejaće radi igre i, ako uspiše, pisaće sabirajući uspomene i za sebe ako bi dospeo u zaboravnu strast, i za svakoga drugoga ko ide istim tragom, i radovaće se gledajući ih kako nežno rastu. A kad se drugi predaju drugim zabavama, razgaljujući se terevenkama i drugim sličnim uživanjima, tada će onaj, čini mi se, mesto toga provoditi vreme u toj igri.

FEDAR: Prema lošoj igri, Sokrate, ističeš prelepu igru onoga koji ume nalaziti zabavu u rečima, pričajući o pravednosti i drugim temama o kojima govoriš.

SOKRAT: Doista je tako, moj dragi Fedre, ali mnogo je lepši, mislim, ozbiljan rad kad neko, služeći se dijalektikom, odabere podesnu dušu i znalački sadi i seje u nju reči koje mogu da budu od pomoći i same sebi i onome ko ih je posejao, i ne ostaju jalove, nego donose ploda, iz kojega u novim srcima neprestano izbija nov usev, koji predano dobro uvek održava besmrtnim i onoga koji ga ima čini blaženim koliko god je čoveku moguće da to bude.

FEDAR: Ta to još mnogo lepše govoriš.

3. Rešenje pitanja kad je pisanje prekorno

LXII

SOKRAT: Sada naposletku, Fedre, možemo rešavati ranije postavljeno pitanje, pošto smo se u ovom složili.

FEDAR: Koje?

SOKRAT: Ono koje smo hteli da vidimo, pa smo dospeli ovamo: to jest da ispitujemo Lisiji učinjenu zamerku o pisanju beseda, pa i same besede koje bi bile pisane po

pravilima, a koje van pravila. Šta je, pak, pravilno, a šta nije, čini mi se da je dovoljno objašnjeno.

FEDAR: Zacelo.

SOKRAT: Pre nego ma ko poznaje istinu o pojedinim stvarima o kojima govori ili piše, i pre nego se osposobi da svaku stvar samu odredi, a posle određenja opet ume da je rastavi na njene rodove sve do granice rastegljivosti; i pre nego na isti način pronikne u prirodu duše, tražeći rod koji pojedinoj duši odgovara, i potom svoju besedu sastavlja i udešava tako da mnogostranoj duši daje mnogostrane i s njome u svemu saglasne besede, a prostoj proste, pre neće biti sposoban da na pravilan način koliko je od prirode dano upravlja rodom besede, ni za pouku ni za nagovaranje, kao što je to celo naše dosadašnje raspravljanje potvrdilo.

FEDAR: Dabome da se to tako otprilike pokazalo.

LXIII

SOKRAT: A što se opet tiče pitanja da li je lepo ili ružno govoriti i pisati, i na kojim se okolnostima pritom zasniva neka zamerka ili ne, nije li to ukratko objasnilo ono što je rečeno malopre.

FEDAR: Koje?

SOKRAT: Ovo: bilo da je Lisija ili ko drugi ikad nešto napisao ili bude napisao privatno ili javno kao zakonodavac, kao pisac kakva političkog predmeta, misleći da je u njemu neka velika pouzdanost i jasnoća, to je za pisca sramota, rekao mu to ko ili ne rekao. Jer, ko ništa ne zna ni na javi ni u snu o pravdi i nepravdi, o dobru i zlu, taj se zaista ne može oteti prekoru sramote, ma cela gomila pohvalila njegovo ponašanje.

FEDAR: Zacelo ne može.

SOKRAT: Ali onaj ko smatra da u reči pisanoj ma o kom predmetu mora da bude mnogo igre, i da nikad nijedna reč, bila ona pisana u metru ili bez njega, nije dostojna velika truda da bude pisana ili govorena, kao što su rapsodske besede, koje se bez

umetnutog ispitivanja i pouke govore samo radi nagovaranja, nego da stvarno najbolje takve reči služe samo kao sredstvo potsećanja onima koji znaju; a da se, naprotiv, samo u onima koji se uče i govore radi učenja i stvarno u dušu pišu o pravi i lepoti i dobroti, pojavljuje ono što je jasno i savršeno i dostojno truda; i da samo takve besede čovek treba nazivati u neku ruku svojom pravom decom, ponajpre onu u njemu samome, ako bi se u njemu našla kao njegov izum, zatim one koji su se kao njeni potomvi i sestre u isti mah na dostojan način rodile u drugim dušama; a ostalih se kloni, – taj mi se, Fedre, čini da predstavlja onakav uzor s kakvim bismo ja i ti želeli da oba postanemo jednaki.

FEDAR: Baš to isto i ja hoću i želim što kažeš.

ZAVRŠETAK. PISAC I FILOZOF. MOLITVA.

LXIV

SOKRAT: Neka bude, dakle, već dosta naše šale o besedničkim stvarima; pa ti idi i govori Lisiji da smo nas dvojica sišli k izvoru i prebivalištu Nimfa, i tu čuli glasove koji su nam naredili da se Lisiji i ako još ko drugi sastavlja besede i isto tako Homeru i ako je još ko drugi spevao pesme s muzičkom pratnjom ili bez nje, treće solonu i svakome ko je u političkim besedama, nazivajući ih zakonima, napisao spise, kaže ovo: ako je to sastavio znajući kako stoji istina, i ako se može braniti kad pođe na saslušavanje o onom što je napisao, pa je sam kadar svojom usmenom besedom pokazati da je njegova pisana beseda loša, takva čoveka ne treba nazivati imenom kakvim se zovu ovi, nego po onome čime se on ozbiljno zanimao

FEDAR: Kakvo mu, dakle, ime daješ?

SOKRAT: Nazivati ga mudracem, Fedre, to se baš meni čini da je suviše velika stvar i da samo bogu dolikuje. Ali, ili prijateljem mudrosti ili nečim sličnim: s time bi se on sam pre složio, a to bi mu i bolje dolikovalo.

FEDAR: To bi stvari sasvim odgovaralo.

SOKRAT: Zar nećeš opet onoga koji nema ničeg dragocenijeg nego ono što je sastavio ili napisao posle duga okretanja i gore i dole, spajanja jednog sa drugim i brisanja, zar nećeš toga s pravom nazvati pesnikom ili piscem beseda ili piscem zakona?

FEDAR: Dabome!

SOKRAT: To, dakle, kaži svome prijatelju.

FEDAR: A šta? Kako ćeš ti uraditi? Ta ni tvoga prijatelja ne treba mimoići.

SOKRAT: Koga to?

FEDAR: Lepoga Isokrata! Šta ćeš njemu poručiti, Sokrate? Šta ćemo reći da je on?

SOKRAT: Još je mlad Isokrat, Fedre. Ali šta očekujem od njega, kazaću.

FEDAR: Pa šta?

SOKRAT: Čini mi se da je on svojom obdarenošću kudikamo bolji nego Lisijine besede, i da je sliven od blagorodnije ćudi. I zato ne bi nikakvo čudo bilo kad bi on u zrelijim godinama, baveći se istim besedama kao i sada, kao decu ostavio iza sebe sve one koji su se ikad prihvatili beseda, pa ako se još ni time ne bi zadovoljio, većem uspehu poveo ga neki božanski nagon. Jer od prirode, prijatelju moj, u njegovoj duši leži neka filofska crta. Ovo, dakle, ja od ovdašnjih bogova poručujem Isokratu kao mojemu ljubimcu, a ti ono Lisiji kao svojemu.

FEDAR: Tako će se dogoditi. Ali hajdemo, jer je i omara popustila.

SOKRAT: Ne dolikuje li da se pre odlaska pomolim ovdašnjim bogovima?

FEDAR: Da, naravno!

SOKRAT: O dragi Pane i vi drugi bogovi koji ste ovde, dajte mi da budem lep iznutra, i da se sva moja spoljašnjost slaže s mojim unutrašnjim osobinama. Da bogatim

smatram mudraca. A zlata da imam toliko koliko ga ni nositi ni voziti ne bi mogao niko drugi nego samo razborit čovek.

Treba li nam jop nešto drugo, Fedre? Ja sam za sebe dovoljno molio.

FEDAR: I za mene moli to isto! Jer prijateljima je sve zajedničko.

SOKRAT: Hajdemo!